

■ Slachtofferbewust werken

Deel II: Een methodische handreiking voor reclasseringswerkers

Auteur(s)

Lous Krechtig

Jaap van Vliet

Anneke Menger

Datum / jaartal

Augustus-September 2014

COLOFON

Het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht is een bundeling van een aantal lectoraten op het gebied van zorg en welzijn, sociaal beleid, maatschappelijke participatie, ondersteuning en dienstverlening, arbeid, recht en veiligheid. Het doel van het kenniscentrum is om kennis te ontwikkelen, te bundelen en over te dragen ten behoeve van onderwijs en praktijk.

Jaar van uitgave
2014

Kenniscentrum Sociale Innovatie, Hogeschool Utrecht
Postbus 85397- 3508 AJ Utrecht
Tel. 088-4819831

www.socialeinnovatie.hu.nl
www.hu.nl

Inhoudsopgave

DEEL II: EEN METHODISCHE HANDREIKING VOOR RECLASSERINGSWERKERS.....	0
1. INLEIDING.....	3
1.1 HANDREIKING VOOR RECLASSERINGSWERKERS.....	3
1.2 WAAROM SLACHTOFFERBEWUST WERKEN?	3
1.3 DE TERMEN 'DADER' EN 'SLACHTOFFER'	5
1.4 OPBOUW VAN DE HANDLEIDING	6
1.5 BRONNEN VAN DE HANDREIKING	7
2. WAT IS SLACHTOFFERBEWUSTZIJN?	8
2.1 SLACHTOFFERBEWUSTZIJN VAN DE RECLASSERINGSWERKER.....	8
2.2 SLACHTOFFERBEWUSTZIJN BIJ DE RECLASSERINGSCLIËNT	9
2.3 DOEL VAN SLACHTOFFERBEWUST HANDELEN DOOR DE RECLASSERING	10
3. RECHTEN EN BELANGEN VAN HET SLACHTOFFER IN RELATIE TOT HET RECLASSERINGSWERK	11
3.1 VERHOUDING TUSSEN DE BELANGEN VAN HET SLACHTOFFER EN BELANGEN VAN DE DADER	11
3.2 BELANGEN VAN SLACHTOFFERS VANUIT DE PROFESSIONELE WAARDEN VAN DE RECLASSERINGSWERKER.	12
3.3 BEHOEFTE VAN SLACHTOFFERS	13
4. AANKNOPINGSPUNTEN VOOR HANDELEN IN DE ADVIESFASE.....	16
4.1 RESPECTEREN VAN DE BELANGEN EN RECHTEN VAN HET SLACHTOFFER.....	16
4.2 IN KAART BRENGEN VAN SLACHTOFFERBEWUSTZIJN VAN DE CLIËNT	20
4.3 ONDERZOEKEN VAN DE MOGELIJKHEDEN VOOR HERSTEL.....	22
5. AANKNOPINGSPUNTEN VOOR HET HANDELEN IN DE TOEZICHTFASE	26
5.1 RESPECTEREN VAN BELANGEN EN RECHTEN VAN HET SLACHTOFFER	26
5.2 VERGROTEN VAN SLACHTOFFERBEWUSTZIJN VAN DE CLIËNT	27
5.3 TOEWERKEN NAAR MOGELIJKHEDEN TOT HERSTEL	37
6. BIJLAGEN	43
7. VOORBEELDEN VAN TRAININGEN	55
8. LITERATUUR	65

1. Inleiding

1.1 Handreiking voor reclasseringswerkers

De reclassering heeft besloten om in het werk met daders meer rekening te gaan houden met het slachtofferperspectief. Anders gezegd: om meer slachtofferbewust te gaan werken. In deelrapport I, slachtofferbewust werken en reclasseringsbeleid, zijn context en redenen hiervoor samengevat. Uit de inventarisatie die ten grondslag lag aan deel I bleek dat:

- de ontwikkeling naar slachtofferbewust werken is ingebed in landelijk en Europees beleid
- dat er nog relatief weinig literatuur en onderzoek beschikbaar is over slachtofferbewust werken met daders, buiten de omvangrijke literatuur over herstelrecht
- dat er in Nederland en Europa diverse praktijken zijn ontwikkeld die interessant kunnen zijn als voorbeeld voor de reclassering, maar dat die merendeels nog niet zijn onderzocht op effectiviteit.

Voor meer informatie hierover verwijzen we naar de samenvatting en conclusies van deel I.

Dit deelrapport II omvat een eerste handreiking voor reclasseringswerkers. De handreiking is gebaseerd op literatuur die wél is gevonden, op praktijken van andere organisaties en op interviews met reclasseringswerkers die zelf, practice based, werken aan systematisering van de eigen ervaringen met slachtofferbewust werken. Gezien het vroege stadium van theorievorming en onderzoeksbevindingen zal deze handreiking in de komende jaren in ontwikkeling moeten blijven.

De handreiking is bedoeld als een (eerste) aanvulling op de algemene methodiek Werken in Gedwongen Kader, methodiek voor forensisch sociale professionals (Menger, Krechtig & Bosker, 2013). In deze recente algemene methodiek is veel relevante verklarende – en handelingstheorie verwerkt. Zoals over de ontwikkeling en afbouw van criminele loopbanen, kenmerken van een effectieve werkalliantie in gedwongen kader, professionele reclasseringsdiagnostiek, systematische reflectie op morele dilemma's en op persoonlijke effectiviteit, eerste bouwstenen voor herstelgericht werken, diverse motiveringsstrategieën, waaronder Motivational Interviewing. Dit zijn essentiële bestanddelen van de reclasseringsmethodiek in het algemeen, die ook onverkort geldig blijven als basis voor deze aanvulling over slachtofferbewust werken. Daarom zijn deze bestanddelen hier niet opnieuw uitgewerkt. Voor meer informatie hierover verwijzen we naar de algemene methodiek.

1.2 Waarom slachtofferbewust werken?

- De reclassering werkt met 'daders', oftewel burgers die zijn verdacht van - of veroordeeld voor het plegen van een delict. Dader en slachtoffer zijn complementaire begrippen. Een mens heeft vele rollen. De rol van 'dader' brengt hem bij de reclassering. In die rol heeft hij maatschappelijk schade aangericht en heeft hij direct of indirect een 'slachtoffer' gemaakt.

Bij de term 'slachtoffer' denken we al snel aan 'het juridische slachtoffer'. Maar vaak zijn er meer mensen die schade hebben ondervonden. Mensen die betrokken zijn bij het directe slachtoffer, maar bijvoorbeeld ook familieleden van de dader kunnen schade voelen. Het reclasseringswerk heeft als doel om de kans te verkleinen dat degene die het delict heeft gepleegd opnieuw in de rol van dader vervalt. 'Victim awareness', slachtofferbewustzijn, kan hierbij een rol spelen. De mate waarin de cliënt beseft dat hij anderen schade berokkent met zijn gedrag en daar ook de verantwoordelijkheid voor neemt, kan belangrijk zijn voor zijn gedrag in de toekomst. Het nemen van verantwoordelijkheid voor het delictgedrag is belangrijk in de visie van de reclassering. Voor het nemen van die verantwoordelijkheid kan nodig zijn dat een dader beseft wat hij met zijn gedrag teweeg heeft gebracht. Dit besef kan bijdragen aan de motivatie tot verandering van dat gedrag en daarmee aan het voorkomen van nieuwe slachtoffers. Dit proces kan ook helpen bij de schuld- en schaamteverwerking van de cliënt.

- Bij de criminogene factoren, de factoren die ten grondslag liggen aan het criminele gedrag, vormen antisociaal gedrag, antisociale denkpatronen, een antisociale persoonlijkheidsstoornis en een antisociaal netwerk de 'Big Four' (Andrews & Bonta, 2010). Anti-sociaal betekent: geen rekening houden met anderen, met de schade die je berokkent, met de slachtoffers die je maakt. Voor de aanpak van deze criminogene factoren propageren Andrews en Bonta, de voormannen van 'What Works?', een 'prosociale benadering'. Door doelgericht te werken aan slachtofferbewustzijn wordt het antisociale gedrag gethematiseerd, wordt het perspectief gericht op de ander, op het slachtoffer. Werken aan slachtofferbewustzijn grijpt dus aan op de vier belangrijkste criminogene factoren. (Daders met een forse antisociale persoonlijkheidsstoornis zullen hier niet gevoelig voor zijn, maar die vormen slechts een klein deel van de groep met het antisociale gedrag. In deze groep zitten er velen die wel baat hebben bij deze aanpak.)
- Slachtofferbewust werken sluit aan bij de basiswaarden van het reclasseringswerk, zoals die in een visiedocument zijn vastgelegd door de Confederation of European Probation (CEP), de Europese organisatie voor reclasseringsorganisaties. Over slachtoffers staat in de 'values statement on probation' van het CEP het volgende: *"All probation practices must respect the interests and rights of victims of crime, as well as working with offenders to make them aware of the harm that they have caused. Offenders should be held accountable for the hurt they have caused victims and their families through the sentences of the court. Probation services should develop and support development of restorative justice programs and elements in their judicial practice."* De 3RO in Nederland zijn aangesloten bij het CEP en zijn gehouden aan deze value statement. Dus de belangen en de rechten van de slachtoffers moeten worden gerespecteerd, de daders moeten verantwoordelijk worden gehouden voor de schade die ze hebben berokkend, en reclasseringsorganisaties moeten de ontwikkeling van op herstel gerichte programma's en elementen in hun praktijk bevorderen.
- De positie van het slachtoffer in het strafrechtproces is versterkt (zie deelrapport I voor een uitwerking hiervan). De reclassering heeft dagelijks te maken met deze ontwikkelingen in politiek en beleid.

- Uitwisseling van informatie met slachtoffer-organisaties (en weten aan welke voorwaarden dat gebonden is) is van groot belang. En het meewegen van de belangen van het slachtoffer bij de besluiten die reclasseringswerkers nemen, hoort tot de dagelijkse praktijk.¹

Kortom: slachtofferbewust werken is gewenst en belangrijk vanuit de eigen inhoudelijke reclasseringsdoelen, is ingebed in ontwikkelingen in het politieke en juridische veld en sluit aan bij de basiswaarden die in Europees verband, mede door de Nederlandse 3 RO, zijn geformuleerd.

1.3 De termen 'dader' en 'slachtoffer'

Wij gebruiken in deze beschrijving vaak de woorden 'dader' en 'slachtoffer'. Drie opmerkingen daarover:

- *"People are more than the worst thing they did in their life"*, aldus prof. Fergus McNeill tijdens de Criminal Justice Conferentie in Leicester, 2012. In het strafrechtproces zijn de termen 'dader' en 'slachtoffer' onontbeerlijk. In methodiekbeschrijvingen voor het reclasseringswerk proberen wij de term 'dader' zo veel mogelijk te vermijden. De term 'dader' pint iemand vast op wat hij heeft gedaan. Een belangrijke factor bij het stoppen van delictgedrag is het (her)vinden van een nieuwe identiteit. Reclasseringswerkers steunen dit proces. De term 'dader' geeft aan dat iemand in het verleden iets heeft gedaan waarvoor hij is veroordeeld. De inzet van het reclasseringswerk is erop gericht dat iemand in de toekomst geen dader meer zal zijn, dat hij afstand kan nemen van zijn delictgedrag en een positieve wending aan het leven kan geven. Reclasseringswerkers proberen "te voorkomen dat een deel van de identiteit zich ontwikkelt tot kernidentiteit"², aldus een geïnterviewde reclasseringswerker, dus om te voorkomen dat iemand zichzelf beschouwt als een crimineel. We spreken dan ook bij voorkeur over 'reclasseringscliënt'.

Ook voor het slachtoffer is van belang dat het slachtofferschap niet een allesoverheersend gegeven blijft. Voor beide partijen is belangrijk dat ze verwerken wat er is gebeurd om weer door te kunnen met hun leven.

- De term 'slachtoffer' is in het juridische proces helder gedefinieerd. Maar vanuit herstelperspectief zijn er veel meer mensen in het geding. Veel mensen kunnen schade hebben ondervonden van de gebeurtenissen.

¹ De Nationale Ombudsman stelde na uitgebreide consultaties, waarbij ook de reclassering betrokken was, spelregels op voor het omgaan door overheidsorganisaties met slachtoffers van geweldsdelicten. Hierin is onder meer geformuleerd dat overheidsorganisaties begrip moeten tonen voor de emoties van slachtoffers en dat zij hen uit eigen beweging dienen te informeren over hun rechten en de beperkingen daarvan en andere relevante zaken (Nationale Ombudsman, 2012).

² In de desistancetheorie is het zelfbeeld van de cliënt een essentieel onderdeel. Het gaat erom dat de cliënt zichzelf niet meer ziet als een crimineel, maar hooguit als een ex-delinquent. "Ik ben in wezen een goed mens, ben een tijdje van het goede pad afgeweken maar wil nu weer zijn wie ik ben: een goed mens." Zie b.v. McNeill & Whyte (2008) en Maruna (2006). Ook in de motivatietheorie van Deci & Ryan (2000) zijn de vragen: "Wie ben je nu?" en "Wie wil je zijn?" een belangrijke veranderingsmotor. In hun theorie heeft duurzame motivatie vier bouwstenen: drie basisbehoeften (competentie, relationele verbondenheid en autonomie) en zicht op de eigen waarden en aspiraties. Deze theorie wordt de Self-determination Theory genoemd.

Familieleden en bekenden van het slachtoffer, maar ook familie van de dader en in zekere mate ook de dader zelf. Bij het vergroten van het slachtofferbewustzijn kunnen deze allen van belang zijn. Ook in situaties waarbij er niet een directe persoon als slachtoffer aan te wijzen is (bijvoorbeeld bij drugsrunnen, vernieling van een bushokje of bij diefstal uit een grote winkelketen) kan stilgestaan worden bij wie er allemaal gedupeerd kunnen zijn door het delict.

- Er zijn situaties waarin de ‘schuldvraag’ (wie heeft wie wat aangedaan) misschien juridisch wel helder is (immers: de rechter heeft iemand schuldig bevonden), maar waar de feitelijke situatie ingewikkelder is. In een bundel over slachtoffer - dadergesprekken (Weijers, 2012) schrijft Hugo Prein: *“Naarmate de situatie waarop het slachtoffer-dadergesprek betrekking heeft meer het karakter heeft gekregen van een (escalierend) conflict, is een strikt onderscheid tussen dader en slachtoffer (..) minder zinvol en staat het een effectieve communicatie in de weg.”* In één van de interviews zegt een expert: “Bij uitgaansgeweld is het slachtoffer soms degene die het hardst kon lopen en dus het eerst bij de politie was om aangifte te doen”. Soms is duidelijk wie waarvoor verantwoordelijk is, maar niet altijd. Reclasseringswerkers hebben vaak te maken met zaken waarin een deel van de verantwoordelijkheid ook bij anderen dan de cliënt ligt.

Het is in het kader van slachtofferbewust werken niet te vermijden om de termen ‘dader’ en ‘slachtoffer’ te gebruiken, omdat dit de rol aanduidt die mensen ten opzichte van elkaar hebben. Maar in elke concrete casus moet genuanceerd met deze termen omgegaan worden. We gebruiken in dit rapport de term ‘dader’ waar het relevant is om het onderscheid tussen dader en slachtoffer te maken, daar waar dit niet relevant is spreken we van ‘de cliënt’.

1.4 Opbouw van de handleiding

De aanknopingspunten voor het handelen zijn beschreven aan de hand van drie doelen van slachtofferbewust werken. Deze doelen zijn gebaseerd op de Value Statement van de CEP, die ook door de Nederlandse 3 RO is onderschreven en die zich als volgt uitlaat over slachtofferbewust werken: *“All probation practices must respect the interests and rights of victims of crime, as well as working with offenders to make them aware of the harm that they have caused. Offenders should be held accountable for the hurt they have caused victims and their families through the sentences of the court. Probation services should develop and support development of restorative justice programs and elements in their judicial practice.”*

Op grond hiervan formuleren we de volgende doelen voor het slachtofferbewust werken vanuit de reclassering:

- Respecteren van de rechten en belangen van het slachtoffer (*‘respect interests and rights’*)
- In kaart brengen en vergroten van het slachtofferbewustzijn van de reclasseringscliënt (*‘make them aware’*)
- toewerken naar de mogelijkheden voor herstel. (*‘develop and support restorative justice programs and elements’*.)

De methodische aanknopingspunten, in de hoofdstukken 4 en 5, zijn geordend aan de hand van deze drie doelen.

Eerst wordt in hoofdstuk 2 de term slachtofferbewustzijn gedefinieerd. Het gaat daarbij zowel over slachtofferbewustzijn bij de reclassering(swerker) als over slachtofferbewustzijn bij de cliënt.

Hoofdstuk 3 gaat over de rechten en belangen van slachtoffers in relatie tot het reclasseringswerk.

In Hoofdstuk 4 zijn de handelingsopties voor de adviesfase uitgewerkt, aan de hand van de drie doelen van slachtofferbewust werken.

Hoofdstuk 5 bevat een uitwerking van handelingsopties voor de toezichtfase, aan de hand van de drie doelen van slachtofferbewust werken.

In de bijlage staat eerst een overzicht van de informatie waarop slachtoffers recht hebben (datum voor raadpleging: januari 2014).

Daarna een hele reeks voorbeelden van oefeningen of hele trainingen elders. Het is een waaier van mogelijkheden, uit verschillende bronnen en vanuit verschillende levensovertuigingen. Het dient ter inspiratie.

1.5 Bronnen van de handreiking

Deze handreiking is gebaseerd op

- Literatuuronderzoek, deels weergegeven in deel I en deels aangevuld met handelingskennis die relevant is voor de handreiking.
- Een inventarisatie bij reclasseringsorganisaties in Europa van activiteiten die zij op dit gebied ontplooiën, weergegeven in deel I;
- Interviews met experts;
- Resultaten van drie werkconferenties van de 3RO over slachtofferbewustzijn;
- Interviews met reclasseringswerkers van de 3 RO die zich al verdiept hebben in slachtofferbewust werken.

Zoals gezegd: in de handreiking is alleen informatie verwerkt die *aanvullend* is ten opzichte van de eerder ontwikkelde methodiek Werken in Gedwongen Kader.

2. Wat is slachtofferbewustzijn?

We maken een onderscheid tussen slachtofferbewustzijn van de reclasseringswerker en slachtofferbewustzijn bij de cliënt.

2.1 Slachtofferbewustzijn van de reclasseringswerker

Slachtofferbewust werken bij de reclassering is het bewust betrekken van het perspectief en de belangen van het slachtoffer bij het werken met de dader. Dit in brede zin en voor zover het is te verantwoorden vanuit de primaire opdracht van de reclassering om recidive te verminderen en re-integratie van reclasseringscliënten/daders te bevorderen. Bij deze verantwoording dient zowel het morele niveau (juist handelen) als het professionele niveau (effectief handelen) te worden betrokken.

Op het vlak van elke methodiek, dus ook de reclasseringsmethodiek gaat het om bewustzijn, kennis en vaardigheden.

Slachtofferbewustzijn betekent dat de reclasseringswerker beseft:

- dat slachtofferbewust werken past bij de kerndoelen van de reclassering,
- dat de belangen van het slachtoffer in het reclasseringsproces een grote rol spelen, met name bij de risicobeheersing,
- dat zowel slachtoffer als dader het delict 'verwerken' en dat de manier waarop dit gebeurt van invloed is op hoe zij beiden verder hun leven leiden,
- dat de dader een rol kan spelen in het verwerkingsproces van het slachtoffer,
- dat het slachtoffer een rol kan spelen in het verwerkingsproces van de dader,
- dat beiden weer de regie over het eigen leven moeten kunnen nemen, en los moeten kunnen komen van de rol van 'slachtoffer' en 'dader',
- dat de positie van het slachtoffer in de rechtsgang is versterkt en dat daarbij aangesloten moet worden.

Hiervoor is – naast de bestaande kennis - extra kennis nodig over:

- psychische processen bij het slachtoffer: wat doen trauma's met mensen, hoe gaat traumaverwerking, fases etc.,
- de belangen van slachtoffers, verschillen tussen slachtoffers, verschillende fasen in de verwerking van een delict,
- verwerking van schuldgevoel en schaamte bij daders,
- kennis over manieren om daders bij dit proces van verwerking te ondersteunen,
- uitgangspunten en mogelijkheden van herstelgericht werken, inclusief kennis van de organisaties die hierin opereren en de mogelijkheden om door te verwijzen.

Vaardigheden die hierbij horen:

- rekening houden met de belangen van slachtoffers
- het gesprek over het slachtoffer aan te gaan met de cliënt
- in de adviesfase in kaart brengen van slachtofferbewustzijn van de cliënt

- in de toezichtfase werken aan het vergroten van het slachtofferbewustzijn van de cliënt, helpen bij het verwerken van schuld, de mogelijkheden van herstel onderzoeken en in gang zetten.
- timing en dosering hiervan.

2.2 Slachtofferbewustzijn bij de reclasseringscliënt

Slachtofferbewustzijn is het besef dat de cliënt met zijn handelen anderen schade heeft berokkend.

Het besef dat anderen slachtoffer zijn van jouw handelen is echter niet vanzelfsprekend bij veel reclasseringscliënten³. Slachtofferbewustzijn is gebaseerd op het gegeven dat de meeste mensen niet graag anderen kwaad doen. Bij mensen die dat wel doen kunnen daar een aantal factoren aan ten grondslag liggen. In het kader van ons thema zijn de volgende relevant.

Het kan zijn

- dat de motieven om het delict te plegen sterker waren dan de motivatie om een ander niet te schaden. De context, de feitelijke levensomstandigheden, kunnen maken dat iemand meende een goede reden te hebben om het delict te plegen.
- dat zij inlevingsvermogen missen. Dat kan zijn omdat ze een antisociale stoornis hebben (het kan ze niet schelen dat anderen lijden onder hun handelen), of een stoornis in het autismespectrum (ze hebben moeite met informatie verwerken, kunnen zich slecht in anderen verplaatsen en begrijpen minder snel dat ze een ander schade berokkenen).
- dat zij er niet bij stilgestaan hebben of niet weten wat voor schade ze hebben aangericht.
- dat zij manieren hebben ontwikkeld om hun aandeel voor zichzelf te minimaliseren of om de schuld te verschuiven naar iets of iemand anders.

Als iemand zich wel bewust is van het feit dat hij/zij een slachtoffer heeft gemaakt, dan kan dit een sterke motivatie zijn om te veranderen. Want schuldgevoel is een last, het is een gevoel dat mensen niet graag ervaren. Werken aan slachtofferbewustzijn bij daders betekent: *helpen ontwikkelen van toekomstgerichte verantwoordelijkheid*. Dat wil zeggen: dat zij zich verantwoordelijk voelen om een andere richting in te slaan ("dit niet meer"), om de moeilijkheden die zich daarbij voordoen te overwinnen en het eigen gedrag te veranderen. Slachtofferbewustzijn bij de cliënt ligt daarmee in het verlengde van het kerndoel van de reclassering: verminderen van recidive.

³ David Thompson, hoofd van het Department of correctional services in Australië constateert dat *"the single most prominent feature of an offender's personality observed by the professionals is their view that they have no victims. Many will argue for themselves to be seen as victims, most deny they leave chaos and trauma in their wake"*³. (Thompson 1999 p. 5).

2.3 Doel van slachtofferbewust handelen door de reclassering

Het doel van het slachtofferbewust handelen van de reclasseringswerker is, blijkens de hierboven aangehaalde omschrijving van de CEP, driedig:

- De reclasseringswerker weegt de belangen van het slachtoffer mee bij de beslissingen die moeten worden genomen.
- De cliënt is zich bewust van de consequenties die het delictgedrag heeft voor slachtoffers en in het verlengde daarvan ontwikkelt hij verantwoordelijkheid voor de toekomst.
- Waar mogelijk wordt de relatie tussen dader en slachtoffer hersteld, om de verwerking van wat is gebeurd bij een van de (of beide) partijen te bevorderen om nieuwe delicten te voorkomen.

3. Rechten en belangen van het slachtoffer in relatie tot het reclasseringswerk

3.1 Verhouding tussen de belangen van het slachtoffer en belangen van de dader

In het strafrechtproces zijn de belangen van de verdachte goed beschreven en gewaarborgd. Voor de slachtoffers was dat lange tijd niet zo. Er wordt op beleidsniveau gezocht naar manieren om de belangen van daders en slachtoffers met elkaar in evenwicht te brengen.⁴

In gesprekken met reclasseringswerkers over slachtofferbewust werken komt naar voren dat in discussies vaak een (schijnbare) tegenstelling wordt geformuleerd tussen de belangen van de slachtoffers en die van de daders. Het lijkt dan alsof het slachtoffer alleen vergelding wil, en erop uit is dat de dader zo streng mogelijk gestraft wordt. En alsof de dader er alleen maar zo gemakkelijk mogelijk van af wil komen en dus probeert om zijn schuld te minimaliseren. Dit zijn beelden die te simpel zijn. Er is een grote variatie in slachtoffers en in daders. Er zijn slachtoffers die een grote mate van vergeving kunnen opbrengen, er zijn daders die gebukt gaan onder een groot schuldgevoel. Het gevaar bestaat dat professionals 'denken voor' slachtoffer en dader en niet onderzoeken of navragen hoe het in een concrete situatie speelt.

Want de belangen van slachtoffers en daders kunnen ook bij elkaar aansluiten: het slachtoffer kan belang hebben bij herstel van de (im)materiële schade en de dader kan belang hebben bij een aanpak waarbij hij iets goed kan maken en hij mogelijkheden krijgt om zijn leven zodanig te veranderen, dat hij weer als een volwaardig lid van de samenleving door kan gaan. Herstellen van relaties, zo mogelijk ook met het slachtoffer, vormt hier een onderdeel van. *“De balans tussen de belangen van de dader en de belangen van het slachtoffer is in de huidige situatie uit evenwicht en moet dus meer in balans komen. De belangen van daders worden reeds op vaste momenten in de fase van tenuitvoerlegging gewogen, het is belangrijk dat op die momenten ook de belangen van het slachtoffer gewicht in de schaal gaan leggen. Deze afweging van belangen kan dus zowel ‘in het voordeel’ van de dader als ‘in het voordeel’ van het slachtoffer uitvallen. Het doel is: evenwicht in de belangenafweging zelf.”* (Ketenwerkgroep slachtoffers en tenuitvoerlegging 2012).

⁴ Door de ketenwerkgroep Slachtoffers en tenuitvoerlegging (een werkgroep onder leiding van het Ministerie van V&J) is in aug. 2012 een advies uitgebracht onder de naam “Evenwicht: naar een weging van belangen van slachtoffers in de fase van tenuitvoerlegging van straffen en maatregelen”.

3.2 Belangen van slachtoffers vanuit de professionele waarden van de reclasseringswerker.

In een onderzoek naar de vraag welke waarden reclasseringswerkers in hun werk vooral willen realiseren, is gevonden dat hierbij drie kernwaarden in het geding zijn: zorg, autonomie en veiligheid. (Krechtig en Donker, 2013).

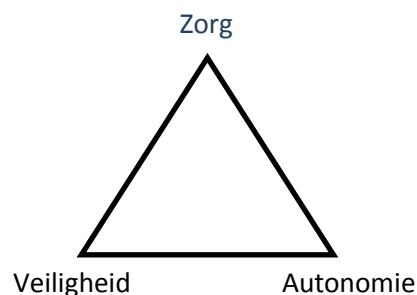
Zorg: basisvoorwaarden voor het bestaan tot stand brengen voor mensen die dat zelf niet voor elkaar krijgen.

Autonomie: herstel van verstoorde zelfsturing, (terug)vinden van regie op het eigen leven.

Veiligheid: begrenzen en bijsturen van mensen die anderen mogelijk schade berokkenen.

Over het algemeen vinden reclasseringswerkers dat deze drie waarden goed met elkaar samen kunnen gaan. *“Als iemand zijn leven op orde krijgt, dan is de kans dat hij delicten pleegt gewoon veel kleiner”*, aldus een van hen. Veiligheid door zorg en vergroten van de autonomie dus. Minder risico omdat de cliënt in een betere situatie verkeert en constructiever omgaat met zijn problemen. De belangen van de client en van – mogelijke – slachtoffers liggen hier in elkaars verlengde.

Soms staan deze drie waarden echter met elkaar op gespannen voet. In die gevallen is het belangrijk om af te wegen welke waarde in deze situatie voorrang of nadruk moet krijgen.

De ernst van het delict waarvoor wordt gevreesd is een belangrijk criterium bij deze afwegingen. In het algemeen gaat veiligheid voor zorg en ook voor autonomie, wanneer het gaat om een ernstig delict. Bij geweldsmisdrijven is de reclasseringswerker zich zeer bewust van de mogelijkheid dat er opnieuw iemand slachtoffer wordt gemaakt. De cliënt wordt dan ‘kort gehouden’, strak gecontroleerd en als het nodig is teruggemeld. Omgekeerd gaan in het algemeen zorg of autonomie voor veiligheid als het gaat om een licht delict. Als de cliënt een paar flesjes bier heeft gestolen uit de supermarkt, dan leidt het feit dat de cliënt weleens verstek laat gaan bij een afspraak niet meteen tot terugmelden. In het middengebied, bij middelzware delicten, wordt per casus zorgvuldig afgewogen en vindt veel collegiaal consult plaats. Blijft het klemmen, dan wordt het meestal voorgelegd aan het Openbaar Ministerie. Hiermee wordt duidelijk dat ook in de fundamentele waarden van de professie van het reclasseringswerk een weging van belangen plaatsvindt. Belangen van de cliënt, belangen van een slachtoffer dat in beeld is, maar ook het maatschappelijke belang om in bredere zin mensen te beschermen tegen mogelijk toekomstige delicten.

3.3 Behoeften van slachtoffers

Het WODC (2008) deed een inventariserend onderzoek naar de behoeften van slachtoffers. Hieruit kwam het volgende als conclusie naar voren: “Uit wetenschappelijk onderzoek van de afgelopen 30 jaar naar de behoeften van slachtoffers komt een aantal generieke slachtofferbehoeften naar voren, behoeften die zij (in meer of mindere mate) voelen vanaf het moment dat zij slachtoffer zijn geworden van criminaliteit”.

De belangrijkste behoeften van slachtoffers in de fase van tenuitvoerlegging, zoals gevonden door het WODC, zijn:

- Informatie,
- Veiligheid/bescherming en
- Herstel.

De Ketenwerkgroep slachtoffers en tenuitvoerlegging (2012) baseert zich hierop bij de bespreking van de behoeften van slachtoffers.

De drie behoeften nader bekeken:

Informatie

Er blijkt bij slachtoffers een grote behoefte aan informatie over het strafrechtproces van de dader. Waar zit de dader vast, wanneer gaat hij op proefverlof, wanneer komt hij vrij, waar gaat hij wonen? Wat mag hij wel en niet? Hoe gaat het met de behandeling van de dader, hoe verloopt het toezicht?

De informatie waar slachtoffers recht op hebben is opgenomen in bijlage 1. De reclassering kan hierin mogelijk een rol spelen (zie ook paragraaf 5.1). In deelrapport I is in verband hiermee gesuggereerd om, in navolging van het Informatiepunt Detentieverloop van DJI, als reclassering een Informatiepunt Toezichtverloop (of reclasseringsverloop) in te richten. Of, in navolging van enkele Europese landen, een Victim Liaison Officer bij de reclasseringswerker in te stellen.

Veiligheid/bescherming

Slachtoffers of nabestaanden kunnen zich zorgen maken over hun veiligheid en een concreet verzoek willen indienen om een locatieverbod. Ook het tegenovergestelde komt voor, bijvoorbeeld: het slachtoffer wil geen locatieverbod, omdat de dader dan weet waar zij ongeveer woont. Zo’n verbod zou haar gevoel van onveiligheid vergroten. Het is dus van belang om per casus goed af te wegen welk soort maatregel (bijzondere voorwaarde of andere activiteit) feitelijk de veiligheid vergroot (door beperking van de bewegingsvrijheid van de dader), of dit ook het gevoel van veiligheid van het slachtoffer vergroot, en om dit transparant af te wegen tegen de positie en rechten van de dader. De reclassering weegt hierbij, ook bij slachtofferbewust werken, het belang van daders mee, wat vaak op langere termijn ook in het belang is van de samenleving omdat het de kans op nieuwe slachtoffers verkleint. Voorbeeld: een slachtoffer van een zedendelict heeft recht op bescherming en de reclassering dient hiermee rekening te houden in haar advies en in de vormgeving van het toezicht.

De zedendelinquent heeft recht op wonen (na detentie of bij voorwaardelijke veroordeling) en een vaste woonplaats is tevens essentieel is voor effectief toezicht en verminderen van de recidivekans. In het belang van het concrete slachtoffer zal hij niet altijd in de oude buurt terugkunnen of hoeven. In het belang van de dader, diens reclasseringstraject en de samenleving moet dit wel 'ergens' op een menswaardige manier kunnen. Slachtofferbewust werken vraagt daarom van de reclassering(werker) ook om helderheid en koersvastheid rond de waarden van de Nederlandse rechtstaat, waarvan de reclassering een mededragers is. Waar de afweging leidt tot besluiten die het slachtoffer (in eerste instantie) niet als in zijn belang ervaart, komt het ook aan op goede en transparante informatieverstrekking en een zorgvuldige en open bejegening.

Herstel: vanuit het perspectief van het slachtoffer

Bij een herstelgerichte benadering gaat het per definitie om het vinden van een nieuw evenwicht in de gehele hersteldriehoek (het slachtoffer, de gemeenschap en de dader). Voor een uitwerking hiervan verwijzen we naar hoofdstuk 2 van deelrapport I. In deze paragraaf gaan we iets dieper in op de hersteldriehoek vanuit het perspectief van het slachtoffer en de vraag wat het belang is van slachtoffers bij herstel.

In een analyse van de vele studies die verricht zijn naar het belang van slachtoffers bij herstel, brengt Daniela Bolivar (2010) de belangrijkste thema's voor slachtoffer samen. Zij vindt in de literatuur vijf accenten die gelegd kunnen worden, geredeneerd vanuit het slachtoffer. Het accent kan bij de herstellpoging voor het slachtoffer liggen op (1) reparation, op (2) meeting needs, op (3) restoration, op (4) healing of op (5) empowerment.

Bij *reparation* gaat het om vergoeding van de schade. Bij *meeting needs* wordt tegemoet gekomen aan de behoefte van het slachtoffer om te begrijpen waarom hij slachtoffer is geworden en erkend te worden in zijn behoefte tot herstel van rechtvaardigheid, die door het delict met geweld is verstoord. Het slachtoffer zoekt herstel van de status quo. Deze twee vormen noemt Bolivar (2010) passief herstel, omdat het slachtoffer afhankelijk is van de bereidheid dader om de schade te vergoeden of van dader en justitie om het slachtoffer te erkennen in zijn behoeften.

Maar de emotionele impact van een delict en de morele vragen die het oproept, vragen ook een actieve inzet van het slachtoffer. *Restoration* vraagt om het onder ogen zien van de emoties die het delict heeft losgemaakt en de vraag hoe je daar nu als slachtoffer mee om wilt gaan.

Erkenning krijgen van de dader en excuses aangeboden krijgen speelt hierin zeker een rol, maar het is aan het slachtoffer om hier voor zichzelf een vervolg aan te geven. Aan hem de vraag hoe hij deze erkenning in wil zetten voor zijn eigen herstel.

Healing gaat nog een stap verder. Het gaat om het traumatisch effect van het delict, de wijze waarop het slachtoffer probeert om hiervan te herstellen en daarbij wordt ook gekeken naar de rol die de dader hierin kan vervullen. Dit verwerkingsproces, dat het primaire belang is van het slachtoffer, vergt een langdurig inspanning van hem of haar om tot een afronding te komen.

Bij *empowerment* gaat het over terugwinnen van het gevoel van kracht. Het delict is een onverwachte gebeurtenis die het machtsevenwicht, de controle die je hebt op het leven, verstoort. Het slachtoffer wil actief deel uit maken van een proces om het gevoel van controle te herwinnen. Dit is geen geïsoleerde, intrapsychische exercitie, maar herwinnen van regie ontwikkelt zich juist in interactie met de omgeving.

Belangrijk in de analyse van Bolivar (2010) is dat ze laat zien dat de belangen van het slachtoffer soms gediend worden door de wijze waarop instituties erkenning geven aan het aangedane leed en dat de wijze waarop dit gebeurt ondersteunend kan zijn aan het herstel van de inbreuk die het delict op zijn of haar leven pleegde. In literatuuronderzoek van Van Hoek en Slump (2013) over Nederland en Vlaanderen wordt ook ingegaan op de behoeften van slachtoffers. Gesteld wordt dat behoeften van slachtoffers een grote variëteit vertonen en dat door het strafrecht hierin niet of maar te dele wordt voorzien terwijl het strafproces als zodanig extra schade aan het slachtoffer kan toebrengen.⁵ Goede informatievoorziening aan slachtoffers is van belang, zij moeten weten wat er mogelijk is, zodat zij hun behoeften kenbaar kunnen maken. De accenten die worden gelegd m.b.t. behoeften van slachtoffers verschillen naar de aard van de organisaties die deze uitdragen. Genoemd worden de behoefte aan praktische en/of emotionele ondersteuning, een sterkere juridische positie in het strafrecht, een andere manier van omgaan met (strafrechtelijke) conflicten met meer mogelijkheden tot participatie en herstel en empowerment van maatschappelijk achtergestelde bevolkingsgroepen.

⁵ Overigens kunnen ook herstelrechtelijke processen schade aan het slachtoffer toebrengen, zodat waarborgen voor een goede uitvoering cruciaal zijn. (Van Hoek en Slump, 2013)

4. Aanknopingspunten voor handelen in de Adviesfase

Dit hoofdstuk bevat een methodische uitwerking van de drie doelen van slachtofferbewust werken in de adviesfase. In de adviesfase gaat het vooral om onderzoek, de formulering van de doelen van slachtofferbewustzijn in de adviesfase is:

- Respecteren van de belangen en rechten van het slachtoffer, uitgewerkt in 4.1
- Onderzoeken van het slachtofferbewustzijn van de cliënt, uitgewerkt in 4.2
- Onderzoeken van mogelijkheden van herstel, uitgewerkt in 4.3

Vooraf:

Geïnterviewde adviseurs geven aan dat zij steeds meer volgens standaardprocessen werken. Het slachtofferbewustzijn is niet ingebouwd in de RISc, zodat het van de individuele werker afhankelijk is in welke mate er aandacht voor dit thema is in de onderzoeksfase. Ook bij de indicatiestelling is werken aan slachtofferbewustzijn of onderzoeken van mogelijkheden voor herstel geen optie die wordt voorgesteld. Het perspectief van het slachtoffer zou een vaste plek moeten krijgen in het advies. Zolang daar geen standaardoplossing voor is, vraagt het om alertheid van de adviseur.

4.1 Respecteren van de belangen en rechten van het slachtoffer

Respect voor het slachtoffer is een belangrijk uitgangspunt bij reclasseringsactiviteiten.

In de adviesfase is de mogelijkheid om de rechten en belangen mee te wegen bij de beslissingen die moeten worden genomen:

In deze fase wordt een basisdiagnose gesteld. Deze diagnose heeft twee functies: Op de eerste plaats vormt deze diagnose de basis voor het advies dat aan de rechtbank wordt gegeven. Hierbij wordt ondermeer gevraagd om een aantal bijzondere voorwaarden op te leggen die het risico op recidive moeten beperken. Dit ter bescherming van mogelijke slachtoffers en om het werken aan gedragsverandering en re-integratie mogelijk te maken (waardoor er dus in de toekomst minder mensen slachtoffer van een delict zullen zijn).

Op de tweede plaats worden op basis van de diagnose doelen geformuleerd voor het reclasseringstraject: Aan welke criminogene factoren moet tijdens het toezicht worden gewerkt? Wat zijn aandachtspunten voor het toezicht? Indien aanwezig en mogelijk kan de verklaring van het slachtoffer bij de rechtszaak hierbij een rol spelen (in diverse Europese landen is dit gebruikelijk).

Belangen en rechten van de slachtoffers respecteren betekent in deze fase:

- op de hoogte zijn van de rechten van de slachtoffers,
- aan slachtoffers de informatie verschaffen waar ze recht op hebben,
- meewegen van de belangen van slachtoffers bij het tot stand komen van het advies.

Ook bij advies over ontslag uit detentie, proefverlof/voorwaardelijke beëindiging van de Tbs of veranderen van de toezichtcondities dienen de belangen van slachtoffers te worden meegewogen.

4.1.1 Verrichten van een slachtofferonderzoek

Het verdient volgens informatie van reclasseringswerkers aanbeveling om bij ernstige delicten standaard een slachtofferonderzoek te doen. Dat geeft de mogelijkheid om:

- de impact van het delict op het slachtoffer in het advies mee te nemen.
- de kwetsbaarheid van het slachtoffer in te schatten en mee te wegen bij het vaststellen van het risico op herhaling
- zicht te krijgen op de verwevenheid van daderschap en slachtofferschap.

Bij huiselijk geweld is contact met het slachtoffer in de procedure opgenomen, voor andere zaken is een mogelijkheid om via de casemanager van SHN informatie te krijgen over de impact die het delict heeft gehad. Hierbij kan ook, waar aanwezig, de slachtofferverklaring voor de rechtszaak worden betrokken.

4.1.2 Impact van het delict op het slachtoffer

Het delict kan op verschillende terreinen invloed hebben: fysiek, materieel, emotioneel, en religieus/spiritueel.

Fysiek kan het delict directe gevolgen hebben (wonden, breuken) maar ook indirect is de invloed merkbaar (o.a. hoofdpijn, verhoging van het stressniveau, gebrek aan energie).

Materieel kan het gaan over medische kosten, kosten of herstel aan spullen, vervanging van documenten, maar bv. ook over inkomensverlies als het slachtoffer niet meer goed kan werken of verhuiskosten als het slachtoffer weg wil van 'de plek waar het gebeurde'.

Emotioneel kan de reactie op het delict sterk variëren. Slachtoffers worstelen met angst, verdriet, woede. Soms schrikken ze van hun eigen reactie ("Als ik hem tegenkom, sla ik hem dood!").

Spiritueel/religieus: "Je komt oog in oog te staan met de kwetsbaarheid van de mens en met het vermogen tot kwaad doen dat in de menselijke natuur besloten ligt." (Herman 2002, p. 19). Traumatische gebeurtenissen "doen de fundamentele veronderstelling van het slachtoffer over de veiligheid in de wereld, de positieve waarde van het zelf en de zinvolheid van het bestaan teniet." (Herman 2002, p. 76). Het gaat hier om vraagstukken van goed en kwaad, van zingeving, om existentiële twijfel.

Een beperkt deel van de slachtoffers ontwikkelt een posttraumatische stressstoornis. Kenmerkend hiervoor is

- hyperactivering (het individu is voortdurend in staat van alarm, schrikt snel, slaapt slecht)
- dwangmatige herbeleving (de traumatische gebeurtenis dringt zich voortdurend op)
- vervlakking (afstandelijke kalmte)

De kans op PTSS is rechtstreeks afhankelijk van de duur en de ernst van het trauma. De vorm die de stoornis heeft, is afhankelijk van verschillen tussen individuen.

4.1.3 Kwetsbaarheidskenmerken van het slachtoffer

Het risico op herhaling van geweld in een relatie is niet alleen afhankelijk van kenmerken van de dader, maar er zijn ook kenmerken van het slachtoffer die een risico vergroten. Dat worden de kwetsbaarheidskenmerken genoemd. De B-SAFER⁶, de richtlijn voor het beoordelen van het risico van relationeel geweld, heeft een apart onderdeel om de kwetsbaarheid van het slachtoffer in kaart te brengen. Dat bestaat uit 5 thema's, ontleend aan De Ruiter (2009). (Hierin is ook de wetenschappelijke onderbouwing te vinden.)

1. *inconsistent gedrag en/of houding ten opzichte van de dader.* Daaronder wordt verstaan: minimalisering of ontkenning dat het gedrag van de dader fout of gevaarlijk is; de overtuiging dat geweld in relaties "normaal" is; zichzelf de schuld geven van het gewelddadige gedrag van de dader; de overtuiging dat het gedrag van de dader gedeeltelijk gerechtvaardigd is; de overtuiging dat geweld uit "zelfbescherming" een goede manier is om het geweld van de pleger te hanteren; en sociale, religieuze of culturele overtuigingen die interfereren met het nemen van zelfbeschermende maatregelen.

2. *extreme angst voor de dader:* wordt gedefinieerd als angst of paniek dat het geweld van de dader: (a) in frequentie of ernst zal toenemen; (b) zal escaleren tot ernstige verwondingen of doding van het slachtoffer; of (c) zal escaleren tot verwonding of doding van de kinderen van het slachtoffer of van andere personen die afhankelijk zijn van het slachtoffer. De angst geldt alleen als een kwetsbaarheidskenmerk als het interfereert met het vermogen, de energie of de motivatie van het slachtoffer om zelfbeschermende maatregelen te nemen. (Angst die leidt tot verstandige beschermende maatregelen is geen kwetsbaarheidskenmerk maar een adequate copingstrategie.)

3. *onvoldoende toegang tot hulpbronnen:* het slachtoffer mist de kennis, het vermogen of de motivatie om gebruik te maken van de beschikbare hulpbronnen in haar omgeving. Voorbeelden zijn: niet op de hoogte zijn van wetgeving, rechten en organisaties zoals de vrouwenopvang; aarzelen om deze hulpbronnen te gebruiken; geografisch of sociaal geïsoleerd zijn; weinig contact hebben met vrienden en familie; zwakke sociale vaardigheden hebben.

Hulpbronnen omvatten materiële basisbehoeften (bijvoorbeeld, financiën, vervoer, woonruimte), politiediensten, voorlichtingsmateriaal betreffende huiselijk geweld, sociale steun, slachtofferhulp, opvanghuizen, hulporganisaties voor etnische minderheidsgroepen, etc.

⁶ De B-SAFER is speciaal ontwikkeld voor gebruik door de politie en andere professionals die in hun werk in aanraking komen met relationeel geweld, en daarbij een risicotaxatie moeten maken. In Nederland is de B-SAFER in een aantal reclasseringsregio's ingezet in het kader van een pilot naar risicotaxatie bij huiselijk geweld (De Ruiter, De Jong, Reus, & Thijssen, 2008).

4. *onveilige leefsituatie*: (a) het slachtoffer blijft samenwonen met een gewelddadige partner die een hoog risico heeft om opnieuw geweld te gebruiken; (b) het slachtoffer heeft onvoldoende fysieke beveiliging in haar woning, op haar werkplek of tijdens het reizen; of (c) het slachtoffer woont in een situatie waar noodhulpdiensten niet snel beschikbaar zijn.

5. *persoonlijke problemen*: omvatten problemen met de psychische gezondheid, middelengebruik, werk, en politie/justitie die interfereren met zelfbeschermend gedrag.

Deze kenmerken wegen mee bij het bepalen van de grootte van het risico op herhaling van het geweld. Een kwetsbaar slachtoffer loopt meer gevaar dan een minder kwetsbaar slachtoffer. De B-SAFER wordt door de reclasseringsadviseur afgenomen bij huiselijk geweld. Breder inzetten van de inschatting van de kwetsbaarheid van het slachtoffer bij geweldszaken is aan te bevelen.

4.1.4 Slachtofferbelangen en adviseren over bijzondere voorwaarden / risicobeheersing

Een voornaam belang van het slachtoffer is dat hij / zij zich veilig voelt. De veiligheid van het slachtoffer is een belangrijk aandachtspunt bij het opstellen van het reclasseringsadvies. Welke bijzondere voorwaarden zijn nodig om het risico op herhaling zo klein mogelijk te maken? Dit kan gaan over beperkende bijzondere voorwaarden en over voorwaarden die gedragsverandering en/of re-integratie van de dader vergemakkelijken.

Soms heeft het slachtoffer duidelijke wensen. Overleggen hierover met de casemanager van SHN is raadzaam. Dit voorkomt dat er een bijzondere voorwaarde wordt opgelegd die de angst van het slachtoffer alleen maar groter maakt. Een adviseur geeft een voorbeeld: op basis van de RISc leek een locatieverbod geïndiceerd. Het slachtoffer was daar erg tegen. *“Dan weet hij waar ik woon en dat wil ik absoluut niet.”* De adviseur moet dan tegen elkaar afwegen hoeveel feitelijke veiligheid het locatieverbod biedt en hoe groot de door het slachtoffer ervaren onveiligheid is.

Gedragsbeperkende bijzondere voorwaarden zijn bedoeld om het risico op korte termijn te beheersen. De werking van de gedragsbeperkende voorwaarden (bv. locatieverbod) moet niet worden overschat. De feitelijke veiligheid die ze leveren is afhankelijk van de bereidheid van de dader om zich hieraan te houden. Om op lange termijn het risico te verkleinen, is het nodig te werken aan gedragsverandering en re-integratie.

4.1.5 Privacy

Informatie-uitwisseling met SHN is gebonden aan de privacyregels. Voor huiselijk geweld is er een convenant afgesloten met SHN waarin geregeld is onder welke voorwaarden welke informatie uitgewisseld kan worden. Als SHN deel uit gaat maken van de strafrechtketen wordt de wederzijdse informatieverstrekking gemakkelijker.

4.1.6 Hulpvragen van het slachtoffer

Als een slachtoffer contact zoekt met de reclasseringswerker/adviseur is het belangrijk om de verwachtingen goed te verhelderen. De reclasseringsadviseur is geen hulpverlener voor het slachtoffer. Het is goed als de adviseur op de hoogte is van waar het slachtoffer wel terecht kan.⁷ Hulp aan het slachtoffer kan geboden worden door Slachtofferhulp Nederland (SHN), gesprekken tussen dader en slachtoffer kunnen worden georganiseerd en begeleid door Slachtoffer in Beeld (SiB) en door de Eigen Krachtcentrale (EKC). Informatieverstrekking vanuit de reclassering aan slachtoffers zou wel gestructureerd kunnen worden. Via een eigen informatiepunt of via duidelijke convenantafspraken met SHN.

4.2 In kaart brengen van slachtofferbewustzijn van de cliënt

Slachtofferbewustzijn is het besef dat je met je handelen anderen schade hebt berokkend. In de adviesfase is het van belang om vast te stellen in welke mate de cliënt zich realiseert dat hij schade heeft berokkend. En om welke reden dat wel of niet het geval is.

Hoe staat de cliënt tegenover het slachtoffer? In welke mate leeft de cliënt mee met het slachtoffer, beseft de cliënt dat hij verantwoordelijk is voor wat het slachtoffer nu meemaakt, is er sprake van empathie?

Slachtoffer en dader kunnen elkaar in de toekomst nog tegenkomen, verkeren vaak in dezelfde sociale groep of leven onder hetzelfde dak. De mate waarin de cliënt zich verantwoordelijk voelt voor de schade die hij de ander heeft berokkend is van belang bij het vaststellen van het risico op herhaling. Bovendien is verantwoordelijk zijn, regie hebben over je eigen handelen, een belangrijk doel waaraan in reclasseringstoezicht wordt gewerkt. De vaststelling van hoe het daarmee op het moment van diagnose staat, geeft aan in welke mate het een aandachtspunt voor het toezicht kan zijn.

Een kanttekening is hier op zijn plaats: Het is van belang om slachtofferbewustzijn niet als een statisch gegeven te beschouwen. Wat de reclasseringscliënt hierover zegt, kan afhankelijk zijn van de fase van het strafrechtproces. Een verdachte die nog niet is veroordeeld, is misschien meer bezig met het zo klein mogelijk maken van zijn eigen aandeel (wellicht ook op advies van de advocaat) dan met het onder ogen zien van wat de ander is aangedaan⁸. Iemand die uit de gevangenis gaat komen, heeft als eerste focus misschien meer hoe het zal zijn om 'buiten' weer behoorlijk te functioneren, waar hij gaat wonen, wat hij voor werk gaat vinden, is dus vooral met zichzelf bezig. Een jongere wiens PIJ-maatregel beëindigd gaat worden, is de jeugdinrichting soms al uitgebreid bezig geweest met dit thema en 'is het zat' soms, dat gepraat over het delict en het slachtoffer. Bij het stimuleren van slachtofferbewustzijn moet de reclasseringswerker zich dus realiseren in welke fase hij/zij zich bevindt en welke belangen en doelen bij die fase horen.

⁷ De slachtofferwijzer van het Fonds Slachtofferhulp geeft veel informatie (<http://www.slachtofferwijzer.nl/>), op die site is ook het informatiepunt detentieverloop (IDV).

⁸ Het is een fundamenteel recht van de verdachte niet aan zijn veroordeling mee te werken. Ook kan het zijn dat de verdachte niet de dader blijkt te zijn of dat er onvoldoende bewijs is voor een veroordeling.

4.2.1 Slachtofferbewustzijn en RISc

Op dit moment komt de term 'slachtofferbewustzijn' niet voor in de indicatiestelling. Maar er zijn minstens twee schalen in de RISc waar het wel aan gerelateerd is. Namelijk bij schaal 2: 'analyse huidige delict en delictpatroon' en bij schaal 12: 'houding'. Deze items nodigen de adviseur uit om meer specifiek in te gaan op de mate waarin de reclasseringscliënt zich bewust is van de gevolgen van zijn delict voor het slachtoffer. Het gesprek hierover kan specifieker zijn naarmate de reclasseringswerker meer weet over het slachtoffer en hij deze informatie inbrengt in de adviesgesprekken. Voorbeeld van een geïnterviewde reclasseringswerker: *"Weet u hoe het met het slachtoffer is? Nee? Ik heb daar informatie over ontvangen. Het gaat heel slecht met hem. Hij slaapt al weken niet meer"*.

Schaal 2: analyse huidige delict en delictpatroon.

Bij deze schaal staan de volgende items:

- Cliënt (h)erkent de invloed en de gevolgen van zijn delict voor het slachtoffer
 - o Nee
 - o JaIndien Ja, noteer bijzonderheden en geef aan of cliënt de gevolgen voor het slachtoffer (h)erkent. Beschrijf hoe cliënt spreekt over het huidige delict en geef uw inschatting over wat zijn besef is van wat hij gedaan heeft.
- Cliënt (h)erkent de invloed en gevolgen van zijn delict in brede zin voor de maatschappij
 - o Nee
 - o JaIndien Ja, beschrijf hoe de cliënt spreekt over het delict en geef uw inschatting over wat zijn besef is van wat hij gedaan heeft.

Schaal 12: Houding

Deze schaal gaat geheel over het delict. De schaal meet de houding van de cliënt tegenover het delict, de maatschappij, criminaliteit in het algemeen, evenals zijn houding tegenover interventies en beoogde verandering. Meest duidelijk aan slachtofferbewustzijn gerelateerde item:

- Pro-criminele houding

De manier waarop de cliënt het delict en zijn eigen aandeel op dit moment beleeft.

Score 0: Cliënt neemt de schuld voor het delict op zich, erkent zijn aandeel daarin. Heeft last van zijn geweten. Vindt dat hij een misstap heeft begaan.

Score 1: Cliënt is ambivalent over zijn eigen gedrag. Hij ziet in dat hij aandeel heeft, maar legt ook een deel van de schuld buiten zichzelf.

Score 2: Cliënt is van mening dat misdaad loont. Hij praat het delict goed. Heeft een gebrek aan schuldgevoel. De schuld ligt bij de slachtoffers of de maatschappij (Bron: handleiding RISc 3).

4.2.2 Slachtofferbewustzijn een apart thema maken in de indicatiestelling

Op basis van schaal 2 en 12 kan de adviseur een inschatting maken van het slachtofferbewustzijn van de cliënt (op het moment van diagnose). Dit zou bij de indicatiestelling kunnen leiden tot een advies om deel te nemen aan één van de bestaande trainingen binnen de GGZ, of tot een aandachtspunt voor het toezicht: 'werken aan slachtofferbewustzijn', of 'onderzoeken van bereidheid en mogelijkheden tot herstelgericht contact'.

Op dit moment is het slachtofferbewustzijn geen onderdeel van het voorstel voor indicatiestelling dat na afname van de RISc verschijnt. Dat betekent dat voor dit onderwerp de adviseur extra alert moet zijn. Het verdient aanbeveling om dit onderwerp op te nemen bij de standaardopties van de indicatiestelling.

4.2.3 Verwevenheid van daderschap en slachtofferschap

Vaak wordt over een reclasseringscliënt gezegd: *"Hij bagatelliseert"* of *"hij verschuift de schuld"*. Een adviseur merkt hierover op: *"Hoe weten we dat eigenlijk? Als je het slachtoffer spreekt, en zeker als je dader en slachtoffer samen spreekt, krijg je ook meer zicht op de rol van het slachtoffer. Laatst nog, bij een huiselijk geweld casus. Als ik de vrouw niet had gesproken, dan had ik alleen het verhaal van de man gehad. Die vertelde over hoe vreselijk zijn vrouw kon zijn. Dan wordt er al snel gedacht: "Ja, ja, het is zeker weer niet jouw verantwoordelijkheid." Maar in het gesprek met de vrouw werd eigenlijk het verhaal van de man bevestigd. Dus ik zag beter de rollen van beide partijen."*

Voor de inschatting van de houding van de dader, voor de mate waarin de dader de verantwoordelijkheid neemt voor zijn gedrag, kan het van belang zijn om ook de andere kant van het verhaal te horen en in te schatten hoe het in de interactie tussen dader en slachtoffer gaat. Niet alleen bij huiselijk geweld, maar ook bij burenruzies, stalking, uitgaansgeweld kan het helpen om zicht te hebben om de rol van beide partijen. Dit is met name belangrijk daar waar het delict de kenmerken heeft van een escalerend conflict.

4.2.4 Valkuil: te snel moraliseren

Het kan verleidelijk zijn om in de adviesfase de cliënt te confronteren met zijn houding. *"U zegt dat het wel meeviel, maar ik lees hier in de slachtofferverklaring dat... Wat u zegt, komt op mij nogal bagatelliserend over."*

Te vroeg confronteren kan leiden tot een nog sterkere afweer bij de cliënt, het is belangrijk om hier in deze fase voorzichtig mee te zijn. In de toezichtfase is het een methodische opgave om dit bewustzijn te versterken (zie 6.2. over de werking van schuld en schaamte.)

4.3 Onderzoeken van de mogelijkheden voor herstel

Er zijn verschillende organisaties actief op het terrein van herstelbemiddeling. Belangrijk terugkerend thema hierin is dat voor een contact tussen dader en slachtoffer doorgaans een neutrale organisatie als verbindende schakel optreedt. De reclassering is geen neutrale organisatie, het gaat dus bij de reclassering vooral om toeleiding.

Hoewel dit een belangrijk item is bij het slachtofferbewust werken, is het de vraag in hoeverre dit in de adviesfase kan worden meegenomen.

In de adviesfase kan de adviseur een inschatting maken van de bereidheid van de dader om iets aan herstel te doen. Maar dit is een momentopname: of het feitelijk zinvol en mogelijk is om contact tussen dader en slachtoffer tot stand te brengen is van veel meer afhankelijk dan wat de dader bij de diagnose zegt te willen.

Het opnemen van een bijzondere voorwaarde als “dader werkt mee aan herstel” is niet wenselijk. Bij de verschillende vormen van herstelbemiddeling die bestaan is de vrijwilligheid van twee kanten als een belangrijke voorwaarde gesteld.

4.3.1 Herstelgericht contact?

Dit kan als een aandachtspunt voor het toezicht worden meegegeven, maar meestal kunnen de mogelijkheden voor herstel in de adviesfase nog niet worden vastgesteld.

Op de eerste plaats is wat de cliënt zegt een momentopname, die erg afhankelijk is van de fase van het strafrechtproces. Ook al geeft de cliënt duidelijk aan niets te voelen voor herstel, dan kan in de toezichtfase, nadat gefaseerd gewerkt is aan het nemen van verantwoordelijkheid, daar een heel ander beeld van ontstaan. Ook andersom kan het voorkomen: in de adviesfase lijkt de client heel bereid om iets goed te maken, maar na het vonnis, dat bijvoorbeeld hoger is uitgevallen dan de client verwachtte, is dat anders komen te liggen.

Op de tweede plaats is onderzoeken of contact tussen dader en slachtoffer zinvol is tijdrovend. Er zijn soms meerdere gesprekken nodig om te kunnen inschatten met welke intentie en met welke houding de dader zo’n contact ingaat. De tijd hiervoor ontbreekt in de adviesfase.

Op de derde plaats is herstel iets wat van twee kanten gewenst moet worden. Hoe groot de behoefte van de dader ook is om ‘iets goed te maken’, het slachtoffer heeft soms helemaal geen behoefte aan welk gebaar van de dader dan ook. Zeker niet als het delict redelijk kort geleden heeft plaatsgevonden of als het slachtoffer ernstig getraumatiseerd is. De verwerking van wat er is gebeurd, kost tijd. Soms heeft het slachtoffer pas jaren later behoefte aan contact met de dader.

Wel kan de inschatting van de bereidheid van de dader om iets aan herstel te doen leiden tot het formuleren van een aandachtspunt voor de begeleiding. Zoals “onderzoeken van de mogelijkheden om te werken aan herstel.” Dit kan zowel wanneer de bereidheid van de dader groot is, als wanneer de bereidheid gering is maar de adviseur inschat dat gesprekken daarover de motivatie kunnen vergroten. Het kan ook zijn dat tijdens een toezicht het slachtoffer de wens te kennen heeft gegeven om de dader te spreken. Dan kan met de cliënt gesproken worden over hoe hij daarop wil ingaan. Meestal komt het verzoek binnen via een organisatie als Slachtoffer in Beeld. Als het slachtoffer die wens heeft, kunnen ofwel de toezichthouder ofwel bemiddelaars van Slachtoffer in Beeld in een aantal gesprekken de dader motiveren om deel te nemen.

4.3.2 Bij lichte zaken: ZSM

Politie, OM, Reclassering, Slachtofferhulp Nederland en de Raad voor de Kinderbescherming pakken met de ZSM-werkwijze veelvoorkomende criminaliteit *Samen op Snelle, Slimme, Selectieve, Simpele en Samenlevingsgerichte* wijze aan. Dat wordt gezien als een belangrijk signaal aan daders, slachtoffers en samenleving. Beoogd wordt een hogere effectiviteit van de straf, lagere kosten en een groter gevoel van veiligheid bij burgers. In de ZSM-werkwijze wordt na aanhouding van de verdachte zo spoedig mogelijk een beslissing genomen over het afdoeningstraject. Het gaat hierbij om betekenisvolle interventies, waarbij verdachten een passende reactie krijgen, recht wordt gedaan aan het slachtoffers en de buurt merkt hoe snel daders worden gecorrigeerd.⁹

Bij deze ZSM zaken, waar bij lichtere vergrijpen met een bekende dader gepoogd wordt om snel tot een vergelijk te komen, is herstel van de schade een belangrijk element. Hoeveel schade heeft het slachtoffer geleden, wat gaat de dader doen om dit te herstellen? Als daarover overeenstemming is, bepaalt het OM welke straf (boete, werkstraf) naast het schadeherstel gepast is en wordt de zaak daarmee afgedaan. Bij deze zaken is standaard een reclasseringsadviseur en iemand van Slachtofferhulp aanwezig. Er zijn dus korte lijnen. Het gaat hier niet om uitgebreid onderzoek naar 'slachtofferbewustzijn', het gaat om snelle inschatting van de bereidheid om tot overeenstemming te komen. De rol van de reclasseringsadviseur is helder beschreven in de werkprocessen ZSM.

4.3.3 Het tempo van het slachtoffer is leidend

Bij ernstiger zaken zijn er veel verschillende soorten delicten en ook veel verschillende typen slachtoffers. Dat kan uiteenlopen van ernstig getraumatiseerde slachtoffers tot slachtoffers die er eigenlijk niks aan over hebben gehouden behalve (wat) materiële schade. Het slachtoffertempo moet goed in acht worden genomen. Wat is het moment dat het slachtoffer toe is aan enige vorm van contact met de dader? Dat kan na een paar maanden zijn, maar soms pas na jaren. Er zijn ook slachtoffers die nooit meer herinnerd willen worden aan wat er gebeurd is en geen enkele bemoeienis met de dader willen.

Slachtoffers van ernstige misdrijven moeten op geen enkele wijze onder druk worden gezet. Verwerken van wat er is gebeurd, vraagt om tijd. Het moment waarop er behoefte is aan contact met de dader, is afhankelijk van het tempo van het slachtoffer. Dat is niet te plannen in een fase van het juridische proces. In de adviesfase is hier dus lang niet altijd iets zinnigs over te zeggen. Onderzoek naar de mogelijkheden van herstel vraagt om meer tijd dan er in de adviesfase is en wat een slachtoffer niet of wel wil net na de gebeurtenissen kan met de tijd veranderen.

Ook bij adviezen over (voorwaardelijke) beëindiging van TBS of proefverlof uit detentie, waar er dus al vaak lange tijd zit tussen het plegen van het delict en het schrijven van het advies, is dit aan de orde. Het slachtoffer wordt geïnformeerd over beëindiging van TBS of detentie. Dit kan leiden tot heftige emoties. Het kan zijn dat het slachtoffer op dat moment behoefte heeft aan een gesprek met de dader, maar het kan ook zijn dat dit juist niet zo is.

⁹ <http://www.om.nl/onderwerpen/zsm/> [geraadpleegd 11.02.2014].

Het slachtofferperspectief vraagt om respect voor het tempo van het slachtoffer, die het delict op zijn eigen wijze verwerkt.

Bij herstelgesprekken staat - ook internationaal, blijkens de literatuur - de vrijwilligheid voorop. Bij Slachtoffer in Beeld, de organisatie die de slachtoffer-dadergesprekken organiseert en voorbereidt, is vrijwilligheid van beide partijen een voorwaarde. Het opnemen in de bijzondere voorwaarden van een herstelgerichte interventie is daarom niet aan te raden. Daarmee is voor een van de partijen de vrijwilligheid van tafel. Het kan voor het slachtoffer buitengewoon onaangenaam zijn om te merken dat iemand excuses maakt omdat 'het moet'.

Onderzoeken of het slachtoffer toe is aan een gesprek is niet een reclasseringstaak. Het is wel goed om de reclasseringscliënt die de wens heeft om het slachtoffer iets te laten weten, voor te bereiden op een mogelijk 'nee' van de kant van het slachtoffer.

5. Aanknopingspunten voor het handelen in de toezichtfase

Evenals bij hoofdstuk 4 over de adviesfase zijn de aanknopingspunten voor het handelen hier beschreven aan de hand van de drie doelen van slachtofferbewust werken, die zijn ontleend aan de definitie van de CEP, te weten:

- Respecteren van de belangen en rechten van het slachtoffer, uitgewerkt in 5.1
- Vergroten van het slachtofferbewustzijn van de cliënt, uitgewerkt in 5.2
- Inbouwen van mogelijkheden van herstel, uitgewerkt in 5.3

5.1 Respecteren van belangen en rechten van het slachtoffer

In feite is toezicht altijd gericht op zowel de belangen van de cliënt als op de belangen van de slachtoffers en de maatschappij in het algemeen.

Het begrenzen van de cliënt in het kader van de risicobeheersing is een belangrijk onderdeel van het toezicht. Ter bescherming van het slachtoffer en ter voorkoming van nieuwe slachtoffers. Het werken aan gedragsverandering en re-integratie is zowel in het belang van mogelijk toekomstige slachtoffers (of breder: de samenleving in het algemeen) als in het belang van de cliënt, die werkt aan een positief toekomstperspectief.

Slachtoffers hebben recht op informatie. Maar de dader heeft ook recht op privacy. De informatie waarop een slachtoffer recht heeft, is beschreven in bijlage 1.

Crawford en Enterkin (2000) stellen op basis van hun onderzoek bij de reclassering onder meer “...that victims of serious crime can benefit significantly from good quality, timely and well delivered information with regard to simple, factual information on the offender’s custody; contextual information which would allow them to understand the conditions of the offender’s custody; and explanations of criminal justice terminology and procedures.”

Vragen als “hoe doet hij het in het toezicht” of “hoe gaat het met de behandeling” kunnen door de reclasseringswerker niet worden beantwoord. Maar dat wil niet zeggen dat er geen erkenning kan zijn van de behoefte van het slachtoffer. Vaak is het mogelijk om algemene en globale informatie te geven over hoe reclasseringstoezicht in zijn werk gaat, wat kan gebeuren als een cliënt zich niet aan de voorwaarden houdt, wat het programma is van een training of wat er doorgaans wordt verstaan onder behandeling. Het gaat om het serieus nemen van de vraag, en vermijden dat het slachtoffer zich onheus bejegend voelt. Goede zakelijke informatieverstrekking, helderheid over de grenzen daarvan en zorgvuldige bejegening kunnen bijdragen aan de ervaring van procedurele rechtvaardigheid bij het slachtoffer, met andere woorden, aan het gevoel correct behandeld te zijn en uitgelegd te hebben gekregen wat mogelijk is en wat niet mogelijk is.

Procedurele rechtvaardigheid draagt bij aan de acceptatie, van burgers in het algemeen en ook van slachtoffers en daders, van genomen besluiten, ook als zij het daar inhoudelijk (gedeeltelijk) mee oneens zijn (Menger & Donker, 2013). De relationele variant hiervan is relationele rechtvaardigheid, als een cruciaal kenmerk van de werkalliantie in het gedwongen kader.

Dit kenmerk van een effectieve werkalliantie, uitgewerkt in hoofdstuk 8 en 23 van Menger, Krechtig & Bosker (2013) is ook relevant voor de communicatie met slachtoffers: helderheid over wat wel en niet kan gaan gepaard aan begrip voor persoonlijke behoeften en belangen.

De belangen van het slachtoffer worden gediend met het goed monitoren van de gedragsbeperkende bijzondere voorwaarden. Deze gedragsbeperking is bedoeld om het slachtoffer te beschermen, het hoort tot de standaardwerkwijzen van de reclassering om te controleren of de cliënt zich aan de voorwaarden houdt, te signaleren of het risico toeneemt en bij overtreding van de voorwaarden of toenemend risico zorgvuldig af te wegen welke consequenties daaraan verbonden moeten worden.

In Menger, Krechtig & Bosker (2013) zijn twee hoofdstukken opgenomen over risicobeheersing (26 en 27), waarin methoden zijn aangereikt voor het maken en uitwerken van signaleringsplannen en het vergroten van zelfmanagement van reclasseringscliënt, waardoor het belang van het slachtoffer en de maatschappij ook na afloop van het toezicht kan worden beschermd.

5.2 Vergroten van slachtofferbewustzijn van de cliënt

Vergroten van het slachtofferbewustzijn, van het besef dat je verantwoordelijk bent voor wat je met je daden bij anderen aanricht, kan een belangrijk doel voor toezicht zijn. Hierbij zijn verschillende vaardigheden van de reclasseringscliënt in het spel, zoals het vergroten van empathie, ‘denken voordat je doet’, omgaan met schuld en schaamte. Op dit moment is er geen groepsaankpak of gedragsinterventie voor het slachtofferbewustzijn bij de reclasseringsorganisaties. Soms wordt een training aangeboden in de GGZ (‘Niet meer door het lint’ en ‘Held zonder geweld’) en is het mogelijk daarnaar door te verwijzen.

Veel daders zien zichzelf niet als iemand die slachtoffers maakt. *“Not addressing this aspect of a person’s offending is as misguided as pretending that drug use has no influence on criminal behaviour.”* (Thompson, 1999). Reclasseringscliënten zijn over het algemeen niet sterk in empathie, in het perspectief van de ander zien, in meeleven.

Shapland et al. (2008) concluderen op basis van hun onderzoek dat de mate waarin de dader zich realiseert welke schade hij heeft berokkend van belang is voor vermindering van de kans op recidive.

Empathie heeft een cognitieve en een emotionele kant. In hoofdstuk 2 zijn enkele redenen genoemd waarom mensen geen rekening houden met anderen:

- Het kan zijn dat de motieven om het delict te plegen sterker waren dan de motivatie om een ander niet te schaden. De context, de feitelijke levensomstandigheden, kunnen maken dat iemand meende een goede reden te hebben om het delict te plegen.

- Zij missen inlevingsvermogen. Dat kan zijn omdat ze een antisociale stoornis hebben (het lijkt ze niet te kunnen schelen dat anderen schade ondervinden), of een stoornis in het autismespectrum (ze hebben moeite met informatie verwerken, kunnen zich slecht in anderen verplaatsen en begrijpen minder snel dat ze een ander schade berokkenen).
- Zij hebben er niet bij stilgestaan of ze weten niet wat voor schade ze hebben aangericht.
- Zij hebben manieren ontwikkeld om hun aandeel voor zichzelf te minimaliseren of om de schuld te verschuiven naar iets of iemand anders.

5.2.1 *Motieven om het delict te plegen waren sterker dan het motief om anderen niet te schaden.*

Als deze reden dominant is, is werken aan slachtofferbewustzijn niet de eerste stap. Stress, schulden, geen rustgevend netwerk: het maakt dat iemand vooral gericht is op zichzelf en op overleven. Het onderzoeken wat de motieven waren om het delict te plegen is dan als eerste aan de orde, en het samen met de cliënt uitwerken van een aanpak om aan de omstandigheden het hoofd te bieden zonder delicten te plegen. Werken aan slachtofferbewustzijn kan in een later stadium wel aan de orde zijn. Als er weer rust en stabiliteit in het leven is, kan het verwerken van wat de cliënt - weliswaar vanuit chaos en nood, maar toch – anderen aan leed heeft berokkend belangrijk zijn bij het los komen van het verleden.

5.2.2 *Geen inlevingsvermogen*

Bij mensen met een antisociale stoornis is werken aan slachtofferbewustzijn niet de aangewezen weg. Het gaat hier om een kleine groep¹⁰. Dat ze anderen met hun gedrag schade hebben berokkend is voor hen geen reden om het gedrag te veranderen. “Je moet ze niet wijzer maken dan ze zijn. Dan weten ze de volgende keer nog beter hoe ze iemand kunnen treffen”, zegt een reclasseringswerker hierover. Aangrijpingspunt voor verandering is eerder het feit dat het plegen van delicten voor henzelf (eventueel hun naasten) nadelige consequenties heeft.

Mensen met een stoornis in het autismespectrum hebben moeite met het begrijpen van de wereld, van wat anderen beweegt. Zij kunnen zich moeilijk verplaatsen in een ander en hebben vaak problemen met de communicatie. Het slachtofferbewustzijn kan worden vergroot via de cognitieve weg: uitleggen. De reclasseringswerker legt aan de cliënt uit wat de gevolgen waren voor de ander. De werker legt uit welk gedrag gewenst is en wat normaal wordt gevonden.

¹⁰ 3% van de mannen en 1% van de vrouwen, DSM IV.

Dit in tegenstelling tot wat bij veel andere cliënten de aangewezen weg is: daar stelt de werker vragen waardoor de cliënt bij zichzelf onderzoekt, zich voorstelt hoe het voor de ander was, en zelf conclusies trekt.¹¹ Mensen met een autismespectrumstoornis komen via zelfonderzoek wellicht niet tot de conclusies die de werker zou willen. Zij zijn meer gebaat bij uitleg over wat de ander ervaart en vertellen dat het niet acceptabel is om een ander te kwetsen.¹² Het gevaar van moraliseren met de opgeheven vinger ligt hier op de loer. Deze groep voelt zich al vaak een buitenstaander: “er is iets met me mis en anderen weten dat”, “anderen weten dingen die ik niet weet.” De houding ten opzichte van deze groep zou je een psycho-educatieve kunnen noemen: de cliënt helpen te begrijpen wat er mis is en hoe hij hiermee om kan gaan.

5.2.3 Er niet bij stilstaan

Dit wordt door reclasseringswerkers vaak genoemd als een kenmerk van jongvolwassen cliënten. Ze houden weinig rekening met anderen, zijn vaak egocentrisch, (“Als ik iets wil, dan wil ik het meteen”, “Als ik niet krijg wat ik hebben wil, dan word ik boos.”) handelen impulsief en ondoordacht of onder invloed van de groep waarmee ze optrekken. Gericht zijn op zichzelf hoort bij de levensfase. Een manier om de empathie te bevorderen is om wel uitgebreid stil te staan bij de effecten van het gedrag. Vaak schrikken ze daar van.

In de volgende paragrafen wordt uitgewerkt hoe je stil kunt staan bij de schade.

Deconstructie van de term ‘slachtoffer’

Ofwel: uiteenrafelen van wie er schade heeft ondervonden. De reclasseringswerker kan samen met de cliënt onderzoeken wie er allemaal slachtoffer van zijn handelen zijn, bekijken op wie het delict invloed heeft gehad. Een delict kan een ‘domino-effect’ hebben (in het Engels: ripple-effect) . Er zijn de primaire (directe) slachtoffers, dat wil zeggen: degenen die direct geschaad zijn door het delict. Daaronder vallen ook de nabestaanden, bijvoorbeeld familie van een slachtoffer van moord. Er zijn secundaire slachtoffers: de mensen die een nauwe relatie hebben met het slachtoffer. Maar de effecten van een misdaad verspreiden zich ook verder in een gemeenschap. Verder afstaande verwanten en kennissen, collega’s van het slachtoffer, mensen die het slachtoffer hebben gevonden of bijgestaan. Er zijn kosten gemaakt, die moeten door iemand worden betaald. Een reclasseringswerker hierover: *“Dan zegt hij: ‘ik maak toch geen slachtoffers als ik een bushokje verniel?’ Maar er is effect op mensen in de buurt die tegen de schade aankijken. De gemeente betaalt?”*

¹¹ Zoals dat ook geldt bij alle andere plekken waar er in deze beschrijving gegeneraliseerd wordt: niet iedereen binnen deze groep is hetzelfde. Er is een groot verschil tussen iemand die het label kernautist heeft gekregen en iemand die een milde vorm van PDD-NOS heeft. Zoals bij elk label past voorzichtigheid.

¹² Uit het beleidsonderzoek blijkt dat er geen consistent beeld is over contra-indicaties bij daders voor herstelrecht, hoewel er enige literatuur is die het ontraadt bij psychopathische (antisociale) of autistische stoornissen en bij ernstig getraumatiseerden. Algemeen wordt wel gesteld dat dit geen harde contra-indicaties zijn, maar dat deze cliënten een specifieke en zorgvuldige voorbereiding en begeleiding vragen. De vraag is dus niet: wie kunnen wel en niet? De vraag is veeleer: wie kan hoe en onder welke condities? Over het belang van vrijwilligheid is ieder het wel eens.

Maar dan kan die het geld dus niet aan iets anders uitgeven. Dat bespreek ik dan." Het effect breidt zich uit tot steeds verder van de directe situatie afstaande personen.

Maar ook aan de kant van de dader is er schade. Voor de dader zelf, maar ook anderen uit zijn omgeving, die verdriet of schade kunnen hebben. Familieleden die zich schamen of worden aangesproken, ouders die zich soms verplicht voelen om schade te vergoeden. Kinderen die een tijd hun vader hebben moeten missen omdat hij vastzat, een partner die het alleen moest redden. Het kan de stabiliteit in een gezin ondermijnen, de rol die de dader in zijn gezin heeft, kan door het delict veranderen (zie ook Vogelvang 2013). Vooral bij jongvolwassen daders kan het zien van de negatieve effecten voor zichzelf en voor de eigen familie een belangrijke motivatie zijn om te werken aan verandering.

Bevragen

Een simpele ingang om ongewenst gedrag uit te dagen, bieden de volgende vragen:¹³

- Wat gebeurde er?
- Wat dacht je toen het gebeurde?
- Wat heb je er sinds die tijd over gedacht?
- Wie is er geraakt door wat je hebt gedaan?
- Op welke manier zijn ze erdoor geraakt?
- Wat denk je dat je zou moeten doen om het te herstellen?

Uitdagen van de relatie tussen denken en doen: 5 G's

Een wat uitgebreidere manier om hierop door te gaan, vind je in de cognitief-gedragsmatige aanpak:

Bij delictgedrag is de manier waarop mensen tegen de wereld aankijken een katalysator.

Mensen hebben de neiging om conclusies te trekken uit dat wat ze meemaken. "Anderen zijn niet te vertrouwen", "De eerste klap is een daalder waard." Deze conclusies hebben vervolgens invloed op hoe iemand een situatie inschat en daarin handelt, op de kijk op de wereld. Een model om dit in kaart te brengen is dat van de 5 G's. Dit model wordt onder meer in de cova-trainingen gebruikt.

Schema 5 G's

Gebeurtenis (feitelijke gebeurtenis)	Gedachte (ik denk...)	Gevoel (ik voel...)	Gedrag (ik doe...)	Gevolg (consequentie)

¹³ Ontleend aan Samantha White, Using restorative questions.

Mensen komen in de problemen niet alleen door wat ze meemaken (gebeurtenis) , maar juist ook door wat ze over die situatie denken (gedachten). De gedachten roepen gevoelens op, vanuit dit gevoel handelt iemand. En dat heeft dan weer consequenties. Als je op basis van een aantal ervaringen de conclusie hebt getrokken dat anderen niet te vertrouwen zijn, dan denk je snel dat iemand je wil belazeren. Je voelt je belazerd, opgefokt, en slaat erop. De gevolgen kunnen zijn dat de ander een gapende hoofdwond heeft en jij wordt opgepakt.

Veel voorkomende conclusies bij reclasseringscliënten zijn:

“Mensen zijn gevaarlijk”.

“Ik hou er niet van als anderen me zeggen wat ik moet doen”.

“Ik verdien het om te krijgen wat ik wil, en wel nú”.

“Anderen zijn niet te vertrouwen, ze zijn erop uit om mij pijn te doen.”

Vanuit dergelijke conclusies wordt in een concrete situatie snel een bedreiging gezien en wordt daarnaar gehandeld.

Werken met dit model gaat in drie stappen.

Stap 1: Een gebeurtenis dit schema invullen. Dat kan ingewikkeld zijn: mensen noemen een gedachte vaak een gevoel. “ik voel me belazerd” is uiteen te rafelen in twee aspecten. De gedachte: hij belazert me. En het gevoel: boos. (of verdrietig of nog iets anders). Het bewust worden van de automatische gedachten is een hele stap. Dat de gedachte niet automatisch tot een bepaald gevoel hoeft te leiden is een tweede stap. Boosheid is voor veel mannen een makkelijker emotie dan verdriet, voor vrouwen ligt dat vaak andersom.

Stap 2: Uitdagen van de gedachten. Helpen de gedachten? Voel je je door die gedachten beter? Hoe weet je dat ze waar zijn?

Stap 3: Zoeken van nieuwe gedachten die misschien beter kloppen en die helpen om je doel te bereiken. En het oefenen met het inzetten van deze gedachten in de toekomst.

Eigen slachtofferschap

Raaijmakers en Wieland (2013) stellen het volgende:

“Veel daders (van geweldsdelicten) waren zelf als kind slachtoffer; slachtoffer van verwaarlozing, seksueel misbruik of mishandeling. Dat hiermee hun vaak ernstige delicten niet goedgepraat kunnen worden, is evident. Een slechte jeugd is geen excuus. Maar tijdens een daderbehandeling dient oog te zijn voor alle facetten van het ouderschap. Ook als de tijdgeest is verhard en binnen de publieke opinie consideratie met de achtergrond van daders als weinig opportuun wordt gezien. Belangrijk gegeven is immers dat veel delicten worden gepleegd binnen het eigen netwerk van familie en vrienden. Volwassen daders waren als kind vaak slachtoffer, mogelijk van iemand die zelf een beladen voorgeschiedenis heeft gekend. Een cyclus die alleen doorbroken kan worden als specialistische hulp wordt geboden”.

Dit beeld komt ook naar voren bij andere onderzoekers: *“Van de jongeren die in detentie zaten vanwege een geweldsmisdrijf rapporteerde 92.5% één of meer trauma’s te hebben meegemaakt in zijn of haar leven en bleek dat 11.2% van deze jongeren gediagnosticeerd kon worden met PTSS (Abram et al., 2004).*

In een onderzoek bij vrouwen die in detentie zaten vanwege een geweldsmisdrijf bleek dat bij 37% de diagnose PTSS kon worden gesteld (Dixon, Howie & Starling, 2005). Ook bij onderzoek naar daders van huiselijk geweld zijn verbanden gevonden tussen traumatische ervaringen en agressie. Veel partnermishandelaars zijn zelf slachtoffer of getuige geweest van geweld gedurende hun jeugd. (Warnaar & Wegelin, 2003; Van Tilburg en van Dam, 2013 p. 32).

Vaak worden deze traumatische ervaringen niet meteen verteld. De conclusies die iemand hier voor zichzelf uit heeft getrokken, (zie vorige paragraaf) kunnen belangrijk zijn bij het in stand houden van delictpatronen. “Niemand heeft mij ooit liefde gegeven, dus waarom zou ik rekening houden met een ander?” of “De samenleving is mij nog wat verschuldigd.”

De contextuele benadering geeft aan dat erkenning belangrijk is. Als iemand niet ervaart dat er in zijn leven een rechtvaardige balans is tussen geven en nemen, kan iemand zich gerechtigd voelen om de rekening aan anderen, aan onschuldige derden, te presenteren. Nagy (1994) noemt dit het verworven recht op destructie. Als er erkenning is voor het onrecht, dan is verandering van destructieve patronen mogelijk.

Van belang voor de toezichthouder is:

- alertheid: zijn er signalen dat iemand erg nare dingen heeft meegemaakt? Zijn er aanwijzingen voor PTSS? De kenmerken van PTSS zijn genoemd in 5.2 maar we herhalen ze hier nog een keer:
 - hyperactivering (het individu is voortdurend in staat van alarm, schrikt snel, slaapt slecht)
 - dwangmatige herbeleving (de traumatische gebeurtenis dringt zich voortdurend op)
 - vervlakking (afstandelijke kalmte)

Diagnose van PTSS is geen zaak voor de toezichthouder, maar bij deze signalen voorzichtig vragen naar vroegere ervaringen kan veel aan het licht brengen.

- erkenning: begrip voor wat er is gebeurd en wat iemand drijft. (Begrip is niet hetzelfde als goedkeuring, het gaat erom dat de cliënt ervaart dat ook zijn kant van het verhaal er mag zijn.)
- behoedzaamheid. Behandeling van trauma's is voor de behandelaar. Doorverwijzen, samen met de cliënt zoeken naar mogelijkheden om het oude trauma te verwerken, is de aangewezen strategie.

5.2.4 Bagatelliseren en andere manieren om met schuld en schaamte om te gaan¹⁴.

Als je iets hebt gedaan waarmee je een ander ernstige schade hebt berokkend, moet je op de een of andere manier omgaan met gevoelens van schuld en schaamte. Dat is lang niet altijd makkelijk. De cliënt heeft een verhaal nodig, een narrative, heeft om zijn verleden met het delictgedrag op een voor hemzelf acceptabele manier te verklaren. Maruna (2004) spreekt in dit verband over 'shame-management': hoe gaan mensen om met hun schaamte bij het construeren van een verhaal waarin ze een plek geven aan hun ervaringen. Schaamte kan constructief of destructief werken. De schaamte moet te dragen zijn. Om jezelf te beschermen tegen je eigen geweten of tegen de verwachte afkeer van anderen, moet je een verhaal hebben waarin de gepleegde feiten draaglijk en aanvaardbaar zijn. De beschermingsmechanismen die hiervoor worden ingezet zijn op verschillende plekken in de literatuur beschreven. Wat mensen doen is ontkennen, minimaliseren of rationaliseren van wat er is gebeurd of de schuld verschuiven naar iets of iemand anders. Soms nemen ze in het verhaal meer de rol in van een slachtoffer dan van een dader.

Deze mechanismen duiden niet op een gebrek aan geweten, maar juist op aanwezigheid van een geweten. Iemand weet dat wat er is gebeurd niet goed te praten is en weet ook dat anderen daar waarschijnlijk zeer negatief op zullen reageren. Dus heeft iemand hulpconstructies nodig om niet met het eigen geweten in de clinch te komen.

Elbersen (2013) spreekt in dit verband over empathieblokkades. "Empathieblokkades zijn blokkades die een dader voor zichzelf (onbewust) opwerpt om zich moreel vrij te maken om misdrijven te plegen en zichzelf achteraf te beschermen tegen zelfverwijt en beschuldigingen van anderen. Hij doet dit door zogenaamde neutraliserings-mechanismen in te zetten. Deze blokkades hangen dus samen met het plegen van delicten of het uitvoeren van daden die de betrokkene zelf moreel gezien niet goedkeurt".

In de volgende paragrafen worden manieren beschreven om met deze mechanismen om te gaan.

Ter sprake brengen

De reclasseringswerker kan de cliënt helpen bij het construeren van een verhaal waarin een plek wordt gegeven aan wat er is gebeurd. Een cliënt die de schuldgevoelens probeert te vermijden zal niet zelf ter sprake brengen hoe hij zich voelt over wat hij heeft gedaan. Ter sprake brengen van wat er is gebeurd en wat het aandeel van de cliënt daarin was, geeft gevoelens van ongemak.

¹⁴ Er wordt in de literatuur een onderscheid gemaakt tussen schuld en schaamte. "Shame and guilt are moral emotions that result from deviations from internalized standards. Both constructs differ with respect to their genesis, to the emotions accompanying them, and to their behavioral consequences. Shame is associated with a loss of self-respect, social withdrawal, anger, and aggression. Guilt, on the other hand, supports prosocial behavior and motivates compensation for the inflicted loss. Based on repeated interviews with 1,243 offenders from six prisons for young offenders, the study examined to what extent feelings of shame and guilt experienced during a prison term influenced recidivism after release. An event-history analysis indicated that feelings of guilt at the beginning of a prison term correlated with lower rates of recidivism, and feelings of shame correlated with higher rates." (Hosser & Windzio 2008).

Het is aan de reclasseringswerker om het gesprek hierover aan te kaarten. Weerstand valt te verwachten. De rol die de werker bij het bewustwordingsproces kan vervullen, is begrip tonen voor het ongemak (“Ik merk dat je er niet graag over praat, en dat begrijp ik goed, want het is natuurlijk niet niks wat er is gebeurd”). Het is ook belangrijk om aan te geven dat het normaal is dat daders vaak niet over hun delictverleden nadenken omdat dat hen een vervelend gevoel geeft, een gevoel van schuld of schaamte, waarvan ze niet weten wat ze ermee aan moeten.

Het driecontextenmodel

Elbersen (2013) werkt uit op welke manier je kunt omgaan met onderwerpen die gevoelig liggen, zij volgt hierbij het ‘driecontextenmodel’: je kunt het gesprek aankaarten van uit de maatschappelijke context (bv. overheid, media), vanuit de relationele context (familie, vrienden, mededaders) en vanuit de individuele context (de cliënt zelf).

Bij gevoelige onderwerpen werk je van buiten naar binnen.

- De werker brengt ter sprake hoe er in de maatschappelijke context gesproken wordt over een bepaald delict. Bv: “Ik las in de krant dat..., wat vind jij daarvan?”
- De werker vraagt hoe in de relationele context wordt gereageerd op wat de cliënt heeft gedaan. Bv: “Weet je hoe je familie aankijkt tegen je delictverleden? Hoe kijken ze tegen jou aan en wat vind je daarvan?”
- De werker vraagt wat de cliënt zelf vindt van wat hij heeft gedaan. Bv: “ik merk bij cliënten dat ze vaak niet over hun delictverleden nadenken omdat ze dat een onprettig gevoel van schuld en schaamte geeft. Herken je dat? Heb je dat ook?”

Vaak is hier meer dan één gesprek mee gemoeid. Het bewust worden van schuld is een proces dat tijd kost, de werker zoekt naar mogelijkheden om hier gedurende langere tijd telkens op terug te komen, aangehaakt aan andere zaken die in het toezicht aan de orde zijn. Duidelijk moet zijn, ook voor de reclasseringscliënt, dat de gesprekken gericht zijn op een positief doel: dat praten kan opluchten, dat de cliënt in het reine komt met wat hij heeft gedaan, en dat zo de weg vrijkomt voor het werken aan een betere toekomst. Essentieel is dat het schuldgevoel de motor kan zijn voor verandering: in de toekomst wil iemand zich meer in overeenstemming met zijn geweten gedragen. Er is dan sprake van moral agency, van regie vanuit moreel besef. Er wordt afstand genomen van het verleden en er worden voornemens voor de toekomst gemaakt.

Stappen naar verwerking van schuld en herstel

Elbersen (2013) schetst dat het proces van schuldverwerking en herstel in een aantal stappen gaat.

- Erkennen van verantwoordelijkheid voor je daden: niet alles was jouw schuld, maar welk deel wel?
- Geven van een verklaring, een plek geven aan wat er is gebeurd. Belangrijk daarin is het besef dat wat je *hebt gedaan* niet volledig bepaalt wie je *bent*.

- Berouw tonen, laten zien dat je je schuldig voelt, in concrete bewoordingen. (Zie ook Loebig (2013), die werkt met een 'delictcredo' dat mensen moeten opschrijven en op verschillende momenten voorlezen:
"Misdaden berokkenen mensen pijn.
Ik heb misdaden gepleegd die mensen pijn hebben gedaan.
Ik zal anderen en mijzelf geen pijn meer doen.")
- Herstel van de relationele context. De cliënt heeft mensen in zijn eigen netwerk teleurgesteld (zie ook Vogelvang (2013), soms is het contact met kinderen of familie verbroken. Er kan door het delict een conflict zijn met burens of op het werk. De werker kan de cliënt helpen bij de herstelpoging. Zo nodig kan conflictbemiddeling worden ingeschakeld.
- Herstel van de relatie met de samenleving (re-integratie). Nieuwe werk- en persoonlijke relaties.
- Er kan ook de behoefte zijn om 'iets goed te maken'. Dit laatste kan een gebaar zijn naar het slachtoffer, maar ook meer algemeen iets 'terug te doen voor de gemeenschap' (Sommige daders nemen vanuit deze motivatie bijvoorbeeld deel aan voorlichtingsprogramma's op scholen.)

Tegen de weerstand ingaan?

Er is bij weerstand een algemeen principe: tegen de weerstand ingaan, vergroot de weerstand. Dus proberen door te prikken van de beschermende mechanismen, zal eerder versterking dan verzwakking daarvan opleveren. Doorvragen, specifiek en concreet zijn, inzetten van methoden die reactance en weerstand verminderen, motivational interviewing waaronder ambivalentie vergroten behoren tot het standaardrepertoire van de reclasseringswerker en zijn beschreven in Menger, Krechtig & Bosker, (2013). Elbersen (2013) hierover, in hoofdstuk 33: *"Als je de dader kunt zien als deskundige over zichzelf, dan kan hij je erg veel vertellen en krijg je veel meer dan je zou krijgen met 'redden', trekken of duwen. Probeer niet te veronderstellen, maar te vragen. Als het onderwerp schuld is, kun je vragen wat voor deze dader schuld betekent en wat hij bedoelt als het gaat over schuld. Definities in woordenboeken zijn interessant, interessanter is echter wat de dader er zelf voor betekenis aan geeft. Zijn jouw vanzelfsprekendheden wel zo universeel? De gesprekstechniek Motivational Interviewing leent zich uitstekend voor het op gang brengen van dit proces."*

Denk ook aan een van de vuistregels in de motiveringscyclus van Prochaska en DiClemente en van Motivational Interviewing: motivatie tot verandering kan ontstaan als men werkt aan vergroting van probleembesef (hier te beschouwen als het besef dat je iemand anders schade hebt berokkend) *en, tegelijkertijd*, aan vergroting van agency of zelfregie, oftewel het gevoel dat de situatie veranderbaar is en dat je zelf in staat bent om de verandering tot een goed einde te brengen. Alleen inzetten op versterken van probleembesef kan leiden tot terugval in motivatie. Zie verder hoofdstuk 29 en 30 van Menger et al. (2013).

Gericht op de toekomst

“In de praktijk heeft de focus vaak gelegen bij het uitdagen van individuele daders om hun verantwoordelijkheid te nemen en op te houden met het zoeken van excuses voor hun delictgedrag, maar meer recent wordt gewezen op het potentiële gevaar van deze manier van denken. Psychologische processen die nuttig zijn voor het individu – juist omdat ze afstand creëren tot de daad die de dader als negatief beoordeelt worden hiermee afgebroken. Er moet dus een onderscheid worden gemaakt tussen opvattingen die procrimineel zijn en die toekomstig delictgedrag waarschijnlijk maken, en rationalisaties na het delict die in feite de delictpleger helpen om zich te distantiëren. Wat nuttiger is voor sommige delictplegers is om geholpen te worden om toekomstgerichte verantwoordelijkheid te ontwikkelen, dat wil zeggen: om zich verantwoordelijk voelen voor het overwinnen van moeilijkheden en voor het veranderen van hun gedrag ” ((Baumeister, Stillwell & Heatherton, 1994, vertaling LK).

Wat in dit citaat tot uiting komt, is dat de reclasseringswerker vooral gericht moet zijn op het nemen van verantwoordelijkheid voor de toekomst. Doel is dus niet dat de cliënt zegt: “Inderdaad, je hebt gelijk, ik heb iets vreselijks gedaan, dat was helemaal mijn schuld en ik ben daar volledig verantwoordelijk voor”. Daar is niet makkelijk mee te leven, dat drukt iemand in de rol van de schurk.

Doel is dat de cliënt zegt: “Ik heb iets gedaan wat niet in orde is¹⁵, ik wil een goed mens zijn, dit gaat me niet nog een keer overkomen”, en dat de cliënt vervolgens de vaardigheden ontwikkelt om dit waar te maken. Dan kan het een krachtige motivatie vormen voor het werken aan probleemoplossende vaardigheden en verandering.

Elkaar tegen komen: Slachtoffer en dader

De dader kan het slachtoffer tegenkomen. Om te voorkomen dat een “toevallige” ontmoeting escaleert is het zinvol om daar tijdens het toezicht bij stil te staan.

In welke situaties kom je elkaar tegen? Hoe denk je dat de ander tegenover jou staat? Wat kan er gebeuren, hoe kan het uit de hand lopen, wat is risicovol? Hoe kun je het risico verkleinen?

Het kan aansluiten bij wat in kaart gebracht is bij de 5 G's (gedachtes die je belemmeren vervangen door gedachtes die helpen) het kan ook los daarvan thema in het toezicht zijn. Met name eerder in de agressieketen reageren kan helpen. (Niet naar het café gaan als je je gespannen voelt bv.)

De werker kan met de cliënt brainstormen over alternatieven, kan de cliënt trainen in het nemen van een time-out, in het loslaten van gedachtes, in ontspannen, al naar gelang nodig is. Het gaat hier niet om slachtoffers en daders die intensief met elkaar te maken hebben. Daar is meer nodig.

¹⁵ Maruna (2004) vindt in zijn onderzoek dat juist mensen die afzien van het plegen van delicten (de ‘desisters’) meer bagatelliseren en hun eigen aandeel in de schade verkleinen dan mensen die doorgaan met het plegen van delicten (de ‘persisters’). Hij veronderstelt op basis van zijn bevindingen dat een positief zelfbeeld een belangrijke katalysator is bij het zoeken van een nieuw levenspad.

In huiselijk geweldzaken heeft dit een plek in het traject van beide partners, de reclasseringswerker moet op de hoogte zijn van wat hierin gebeurt en sluit daarbij aan.

Systeemgericht werken

Het is niet altijd voldoende om met de client het eigen aandeel aan de orde te hebben, het kan noodzakelijk zijn om meer op het systeem gerichte interventies in te zetten. Conflicttherapie, buurtbemiddeling, systeemgerichte aanpak. De toezichthouder zoekt naar de juiste vorm, en naar de juiste 'leverancier'. Het is afhankelijk van lokale netwerken en voorzieningen.

5.3 Toewerken naar mogelijkheden tot herstel

"Slachtoffer en dader zijn door een misdrijf ongewild met elkaar verbonden. Het slachtoffer probeert het misdrijf en de gevolgen daarvan te verwerken. Daders kunnen last krijgen van spijt, schuldgevoelens en schaamte. Contact tussen slachtoffer en dader kan een rol spelen bij het loslaten van wat er is gebeurd." (Weijers 2012, p. 125). Er zijn veel vormen van op herstel gerichte initiatieven. Die zijn onder meer in deel I goed beschreven.

Het kan zijn dat er bij de reclasseringscliënt behoefte is om op enigerlei wijze het slachtoffer iets te laten weten, iets uit te leggen of te zeggen dat het hem spijt. De toezichthouder kan samen met de cliënt zoeken naar een goede vorm hiervoor.

Wat is de rol en de verantwoordelijkheid van de reclassering, waar is het noodzakelijk andere organisaties in te schakelen?

Contact met Slachtofferhulp (SHN), en toeleiding naar instanties zoals Slachtoffer in Beeld (SiB) en de Eigenkrachtcentrale (EKC)¹⁶ is hierbij de momenteel geëigende weg.

"However, the research findings suggest the need to ensure a clear demarcation of the boundaries between the different elements of victim contact work and to clarify the limitations of the service, particularly with regard to information, the outcomes of consultation and the nature and extent of 'support' functions. In this regard, where victim contact service is delivered through partnerships between different agencies it is important that clear boundaries exist between the different roles, responsibilities and contributions as well as their limitations." (Crawford en Enterkin, 2000).

Dus: er moeten heldere grenzen zijn tussen de organisaties, met betrekking tot hun rol, verantwoordelijkheden, hun bijdrage en hun beperkingen. Er moet duidelijkheid zijn over de doelstelling en intenties van het slachtoffercontact, in het bijzonder waar het gaat om informatie van en over het slachtoffer.

Het is belangrijk om contact tussen daders en slachtoffers goed voor te bereiden. De rol die de toezichthouder hierin neemt, kan worden afgestemd met de andere instanties.

¹⁶ De werkwijze van EKC wordt ten tijde van het tot stand komen van deze methodiekbeschrijving in een pilot bij de reclassering in Rotterdam getest. Verwijzing naar de EKC is (nog) geen staande praktijk. De uitkomsten van de pilot zullen worden afgewacht.

Het 'managen van de verwachtingen' (bv.: wat kan er gebeuren, wat doet het met je als het slachtoffer het niet wil?) hoort hierbij. Dat wil zeggen dat er duidelijkheid moet zijn over de doelstelling en intenties van het slachtoffercontact, in het bijzonder waar het gaat om informatie van en over het slachtoffer.

Nabespreken van het slachtoffer-dadercontact met de reclasseringcliënt en een vervolg geven aan wat er in het contact is gebeurd, is geen taak van SiB en zal dus bij de toezichthouder liggen.

Het kan ook zijn dat de wens tot contact van de kant van het slachtoffer komt, vaak via een andere organisatie, zoals SHN. De rol van de toezichthouder is niet om dit gesprek te arrangeren of te voeren. Daarvoor is een neutrale instantie nodig. Motiveren en voorbereiden van de cliënt op het contact kan tot de taak van de toezichthouder behoren. Dit is een essentiële verantwoordelijkheid en de voorbereiding heeft invloed op het besluit van een cliënt om er al dan niet op in te gaan. Elementen van die voorbereiding zijn: met de cliënt bespreken van wat dit voor hem zou kunnen betekenen, waar hij bang voor is, hoe het hem de gelegenheid biedt om iets goed te maken en hoe het zou kunnen helpen bij de eigen verwerking van wat er is gebeurd. Na het contact is ook de nabespreking en nazorg van belang. Hoe was het voor de reclasseringscliënt, wat heeft het opgeleverd, welke emoties heeft het losgemaakt en hoe kan daar eventueel in het toezicht een vervolg aan worden gegeven.

5.3.1 De term 'herstel'

'Herstel' is een begrip wat misverstanden kan oproepen. Van Garsse deed onderzoek naar deze term. Herstel is een woord dat "gebruikt wordt als een verzamelwoord voor de verwachtingen van partijen ten aanzien van het aanbod. Als je mensen direct na een delict spreekt over de mogelijkheid van een slachtoffer-dadergesprek, wat roept dat begrip dan bij hen op?" De bevindingen waren:

1. Het gaat niet om een poging om de feiten en gevolgen ongedaan te maken. Integendeel: er moet erkend worden dat het delict een spoor na zal laten in het leven van betrokkenen.
2. Herstel is niet zonder meer gelijk te stellen met schadevergoeding. "Een te evidente uitbetaling van schade door de dader, de familie of verzekeringsmaatschappij (... kan) aanleiding geven tot secundaire victimisatie: het slachtoffer voelt zich 'uitgekocht' en door het in ontvangst nemen van de centen in zekere zin monddood gemaakt"
3. Het gaat bij herstel niet om verzoening of vergeving. "Het gaat om het zich 'herstellen', zich herpositioneren ten aanzien van de feiten en hun gevolgen zodat deze op een zinvolle manier een plaats kunnen krijgen in het eigen leven.
4. De rol van de bemiddelaar is het scheppen van de condities en het klimaat die de herstellkansen kunnen maximaliseren.
5. De herstelbehoefte blijkt zich zowel bij slachtoffer als bij dader voor te doen. Ook bij de dader "schokt het strafbare feit vaak de eigen identiteit, het zelfbeeld en de relationele netwerken en breekt het perspectieven af." (Van Garsse 2012)

De slachtoffer-dadergesprekken zoals die tot stand worden gebracht door de stichting Slachtoffer in Beeld, en mogelijk in de toekomst de Eigen Krachtconferenties van de Eigen Kracht Centrale sluiten aan bij de bevindingen over herstel.¹⁷

5.3.2 *Waarom is contact tussen slachtoffers en daders waardevol?*

Een slachtoffer-dader gesprek kan bijdragen aan het verwerken van de gebeurtenis. Veel slachtoffers ervaren na het gesprek minder angst of boosheid en kunnen het misdrijf beter achter zich laten. Het geeft daders inzicht in de gevolgen voor slachtoffers en dat raakt ze persoonlijk. (Zebel, 2012).

De website van Slachtoffer in Beeld¹⁸ geeft de volgende redenen waarom slachtoffers in contact willen komen met de dader:

- U heeft vragen over het misdrijf en wilt bijvoorbeeld weten waarom het is gebeurd.
- U wilt de dader laten zien wat de gevolgen voor u zijn geweest.
- U wilt weten wat voor iemand hij of zij is.
- U kent wellicht de dader en wilt een (toevallige) ontmoeting voor zijn.
- U wilt uit de rol van slachtoffer stappen door de regie te nemen.

De redenen waarom daders in contact willen komen met het slachtoffer kunnen zijn:

- U heeft spijt van wat er is gebeurd of voelt zich daar schuldig over.
- U wilt weten hoe het met het slachtoffer is.
- U wilt vragen van het slachtoffer beantwoorden en eventuele angst voor een toevallige ontmoeting wegnemen.
- U wilt uzelf van een andere kant laten zien.
- U wilt iets voor het slachtoffer doen en daarmee bijdragen aan de verwerking van het misdrijf.
- U wilt een nieuwe, positieve start maken en de gebeurtenis achter u laten.

De Eigen Kracht Centrale noemt als een van de situaties waarin een Eigen Kracht-conferentie kan worden georganiseerd: Herstel van verhoudingen tussen daders en slachtoffers. Om de schade na een wandaad of misdaad te verminderen, isolatie of marginalisering van de dader te voorkomen en de kans op herhaling te verkleinen.

5.3.3 *Wanneer is dit aan de orde in een reclasseringstraject?*

Een reclasseringscliënt kan de behoefte hebben aan contact met het slachtoffer. Dit kan al in het begin van een traject aan de orde zijn, maar als het toezicht al enige tijd loopt, bijvoorbeeld nadat een aantal gesprekken over de schade die is aangericht zijn gevoerd.

Maar het kan ook andersom: de cliënt wordt door een organisatie als SiB benaderd omdat het slachtoffer te kennen heeft gegeven contact te willen.

¹⁷ Het gaat hier om twee heel verschillende vormen van hetstelgericht werken.

¹⁸ <https://www.slachtofferinbeeld.nl/>

5.3.4 Voorbereiding op een contact

Het is belangrijk dat een slachtoffer-dader contact zorgvuldig wordt voorbereid. Het is belangrijk om zicht te hebben op de beweegredenen van beide partijen en om in te schatten of de verwachtingen reëel zijn. Door te vragen om contact stelt iemand zich kwetsbaar op. Hoe wordt die vraag door de ander opgevat? “Wie vraagt om bemiddeling neemt een risico, ook al omdat de uitkomst van de communicatie met de andere partij hoe dan ook onvoorspelbaar is”. (Van Garsse 2012)

De organisaties die deze gesprekken begeleiden hebben een zorgvuldig voorbereidingstraject, waarin met beide partijen wordt besproken wat ze zouden willen en wat er kan gebeuren. Soms leiden deze voorbereidende gesprekken tot iets anders dan direct contact tussen slachtoffer en dader. (pendelgesprekken, schrijven van excuusbrief).

Het is belangrijk om de rol die de reclasseringswerker hierin neemt goed af te stemmen met deze begeleiders. Motiveren tot zo’n contact kan een rol voor de reclassering zijn (zie ook 6.2), deze rol kan ook worden overgenomen door SiB, die een voorbereidingstraject kent waar cliënten naar kunnen worden doorverwezen.

5.3.5 Motivatie

Hoeveel en welke motivatie moet de reclasseringscliënt hebben? Moeten slachtoffers worden beschermd tegen daders die alleen maar deelnemen vanwege hun eigen belang (bijvoorbeeld meewegen van de resultaten van de bemiddeling in het strafproces)? Hoeveel spijt moet de dader hebben?

Vier kanttekeningen:

1. Motiveren is een werkwoord. Zoals ook in 6.2 is besproken is het met de cliënt bespreken hoe hij staat tegenover wat hij heeft gedaan en wat hij heeft aangericht een proces waarin de werker een belangrijke rol speelt.
2. Eigenbelang is een kenmerk van motivatie. Je doet iets omdat je er zelf behoefte aan hebt en omdat je denkt dat je er zelf beter van wordt als je het doet. De vraag is welke vorm van opportunisme schadelijk is voor het slachtoffer, maar de vraag is niet of de dader het wel geheel onzelfzuchtig wil.
3. Of het slachtoffer de motivatie van de dader als oprecht waarneemt, is niet alleen afhankelijk van de oprechtheid van de dader. Het is ook afhankelijk van het slachtoffer: wil het slachtoffer zien dat iemand spijt heeft? *“Onderzoek van Ward Struthers e.a. (2008) toont aan dat in situaties waarbij slachtoffers overtuigd zijn dat hun dader hen doelbewust schade heeft toegebracht, de verontschuldiging louter werkt als een bevestiging van de schuld van de dader, niet als stimulans voor vergeving. De mate waarin slachtoffers de verontschuldiging van de dader als onoprecht beschouwen is niet alleen afhankelijk van de mate waarin de dader oprecht is. Volgens Winkel (2007) staat of valt het effect van de verontschuldiging met de houding die het slachtoffer heeft ten opzichte van de dader.”*(Pemberton 2012)

4. Openheid over het eigen belang blijkt te werken. *“De dader die uitkomt voor zijn belang, wordt door slachtoffers doorgaans als authentieker ervaren. Natuurlijk wil de dader een lichtere straf. Natuurlijk wil hij vroeger vrij en eerder terug bij vrouw en kinderen. Natuurlijk had de dader zijn motieven voor de feiten, en zijn ook die allicht niet opgelost in ‘spijt’. Door hiervoor open uit te komen betuigt de dader op paradoxale manier zijn respect aan het slachtoffer. En onze ervaring is ook dat dit door het merendeel van de slachtoffers ook op die manier wordt beleefd.”*(van Garsse 2012, p.70)

5.3.6 Goed doorverwijzen

Om op een goede manier gebruik te kunnen maken van de mogelijkheden die er zijn, is het van belang om op de hoogte te zijn. De positie van het slachtoffer, de juridische vorm die herstel aanneemt, de organisaties die zich op dit terrein profileren, het is allemaal aan verandering onderhevig. In de bijlage korte informatie over SiB en EKC. Er zijn twee pilots van de reclassering in de regio Rotterdam, één waarbij gepoogd wordt daders van ernstige delicten via SiB in contact te brengen met de slachtoffers, één waarbij het doel is om voor jongvolwassenen via EKC Eigen Krachtconferenties te organiseren.

De resultaten van deze pilots kunnen aanwijzingen opleveren voor de manier van doorverwijzen en de rolverdeling van de toezichthouder en de begeleiders van de andere organisaties. Ook komen hieruit wellicht aanbevelingen die gaan over hoe er vervolgens in het toezicht kan worden aangesloten op wat er is gebeurd.

5.3.7 Voor alle cliënten?

Zijn er contra-indicaties voor het organiseren van dader-slachtoffergesprekken?

Soms worden daar algemene uitspraken over gedaan. (Psychopatie en autistische, psychiatrische stoornissen en verslavingsproblemen bij de dader kunnen een contra-indicatie zijn, te laag IQ van de dader wordt soms genoemd, geen slachtoffers die te kwetsbaar zijn, of te boos, te getraumatiseerd), soms worden die weer tegengesproken.

Zo schrijven Raaijmakers en Wieland over slachtoffer-dadergesprekken in de klinische forensische zorg:

“Bij zijn overweging om het proces van een slachtoffer-daderconfrontatie in gang te zetten, gaat de forensisch systeembegeleider¹⁹ in eerste instantie na of er sprake is van ernstige traumatisering van het slachtoffer en indien dit het geval is, in welke fase van het verwerkingsproces het slachtoffer zich bevindt. Van belang is of het slachtoffer over voldoende draagkracht beschikt om het proces in te gaan en welke motieven bij het verzoek een rol spelen. Als bijvoorbeeld de behoefte aan wraak doorslaggevend is, zal de systeembegeleider meer gesprekken voeren om te achterhalen of bij het slachtoffer ook andere, meer constructieve motieven aanwezig zijn en of daarbij aangesloten kan worden.”(Raaijmakers & Wieland 2013, p.308)

¹⁹ Degene die het slachtoffer-dadergesprek begeleidt, de neutrale bemiddelaar dus.

En “Een belangrijke afweging die de systeembegeleider daarbij vooraf moet maken, is of de patiënt²⁰ niet alleen gemotiveerd is, maar ook ertoe in staat moet worden geacht zich verantwoordelijk op te stellen. Alleen als duidelijk is dat de patiënt de situatie naar verwachting goed kan hanteren en hij zich aan de gemaakte afspraken kan houden, wordt het proces in gang gezet.”

“Ook als een patiënt niet in staat is empathie voor het slachtoffer en berouw te tonen, bijvoorbeeld als er sprake is van psychopathie of een bepaalde psychische stoornis, kan slachtoffer-daderconfrontatie zinvol zijn. Als een patiënt tot het inzicht is gekomen dat hij in de toekomst geen geweld meer moet gebruiken en hij dit op gepaste wijze kan verwoorden, kan het slachtoffer hierbij gebaat zijn. Het kan bijvoorbeeld zijn angst verminderen.”(p.309)

Om te kunnen vaststellen of een slachtoffer-dadergesprek op zijn plaats is, is dus in iedere situatie opnieuw onderzoek nodig naar motieven van beide partijen en naar wat de dader het slachtoffer kan bieden.

Anderen, zoals van Garsse en Weijers, stellen dat deze kenmerken niet zozeer als contra-indicaties moeten worden beschouwd, als wel iets zeggen over hoe en onder welke condities een hersteltraject georganiseerd kan worden. Complicaties die er zijn van de kant van dader of slachtoffer hoeven een hersteltraject niet uit te sluiten maar stellen eigen eisen daaraan.

Op dit moment zijn er nog niet zoveel doorverwijzingen vanuit de reclassering naar SiB en EKC. In deze context is het momenteel wellicht belangrijker om te zoeken naar kansrijke situaties dan naar uitsluitingscriteria. Daarbij hoort oog ontwikkelen voor de mogelijkheid van herstelgericht werken, alert zijn op situaties die zich hiervoor lenen, met de reclasseringscliënt spreken en nadenken over mogelijkheden om ‘goed te maken’ wat hij heeft gedaan en hoe dat eventueel in gang gezet zou kunnen worden. En ook werken aan herstel is maatwerk. Voor een cliënt met een psychiatrische stoornis zal dat er misschien anders uitzien, maar ook daar is herstel mogelijk (zie ook Koenraadt en Kool 2013).

Huiselijk geweldzaken hebben een eigen driesporentraject, waarbij dader, slachtoffer en kinderen afzonderlijk begeleid of behandeld worden en er daarnaast echtpaar - of gezinsgesprekken zijn. Deze zaken lenen zich (meestal) niet voor de dader-slachtofferdialog zoals SiB die organiseert.

²⁰ Dit citaat gaat over de forensisch psychiatrische zorg. De patiënt is de dader.

6. Bijlagen

*Bijlage 1: Op welke informatie hebben slachtoffers recht?*²¹

Informatie

Op dit moment wordt bij de tenuitvoerlegging van straffen en maatregelen al op een aantal manieren tegemoet gekomen aan de belangen van slachtoffers. De aandacht is daarbij voornamelijk gericht op het belang van slachtoffers om voorzien te worden van informatie over het verloop van de opgelegde justitiële maatregel. Het gaat daarbij om slachtoffer/nabestaanden van daders aan wie één volgende justitiële maatregelen is opgelegd:

1. Ter beschikkingstelling met dwangverpleging;
2. Plaatsing in een inrichting voor jeugdigen;
3. Gevangenisstraf; per 1 januari 2011 krijgt ook de groep slachtoffers en/of nabestaanden van spreekrechtwaardige delicten, of een delict waar een gevangenisstraf langer dan acht jaar wordt opgelegd, de mogelijkheid om op de hoogte te worden gehouden van het verloop van de opgelegde justitiële maatregel.

Het doel van deze informatieverstrekking is het voorkomen van onverwachte confrontatie tussen slachtoffers/nabestaanden en de dader.

Wie ontvangt informatie?

Slachtoffers/nabestaanden van daders die zijn veroordeeld tot spreekrechtwaardige delicten en die hebben aangegeven dat zij informatie wensen te ontvangen. Het antwoordformulier waarop de informatiebehoefte kan worden aangegeven wordt automatisch toegestuurd, nadat de verdachte is veroordeeld en er geen hoger beroep is ingesteld. Uiteraard kunnen slachtoffers/nabestaanden ook zelf aangeven geïnformeerd te willen worden indien zij dit (alsnog) wensen.

Welke informatie kan worden verstrekt?

Slachtoffers/nabestaanden die hebben aangegeven informatie te willen ontvangen over het verloop van voornoemde justitiële maatregelen, ontvangen bericht:

In geval van een PIJ-maatregel indien:

- aan de jeugdige de eerste verlofmachtiging wordt toegekend
- de PIJ-maatregel wordt verlengd of beëindigd
- de jeugdige overlijdt tijdens de periode van de maatregel of in het geval hij/zij zich onttrekt aan de maatregel.

²¹ Deze bijlage geeft de stand van zaken van eind 2013 weer.

In geval van een TBS-maatregel indien:

- de TBS-gestelde wordt opgenomen in een TBS-kliniek
- er aan een de TBS-gestelde begeleid verlof of onbegeleid verlof wordt toegekend
- de TBS-gestelde transmuraal-/proefverlof/voorwaardelijke beëindiging krijgt toegekend en/of daardoor buiten de kliniek gaat wonen
- de TBS-maatregel wordt verlengd of beëindigd
- de TBS-gestelde overlijdt tijdens de periode van de maatregel of in het geval hij/zij zich onttrekt aan de maatregel.

In geval van een spreekrechtwaardig delict of een gevangenisstraf langer dan acht jaar:

- aan de veroordeelde de eerste verlofmachtiging wordt toegekend
- de gevangenisstraf wordt beëindigd
- de veroordeelde overlijdt tijdens de periode van de maatregel of in het geval hij/zij zich onttrekt

TBS

In het kader van TBS worden naast het belang van informatievoorziening, ook andere belangen van het slachtoffer meegewogen. In het zogenaamde slachtofferonderzoek, wordt de positie van het slachtoffer breed in kaart gebracht (bijvoorbeeld risico's voor de veiligheid van het slachtoffer). Dit wordt vervolgens meegewogen bij een verlofaanvraag voor TBS met dwangverpleging.²²

²² bron: Raaijmakers, A. & Wieland, M. (2013).

Bijlage 2: (Best) practices

Deze bijlage bevat een aantal (best) practices die mogelijk een verdere uitwerking verdienen voor gebruik in het reclasseringswerk. Het is een waaier aan mogelijkheden, vanuit heel verschillende instellingen en vanuit heel verschillende levensbeschouwingen uitgedacht. Het dient ter inspiratie.

1. Oefeningen om denkfouten op te sporen en uit te dagen.
2. Makkelijk te beïnvloeden.
3. Jezelf niet in de ander verplaatsen.
4. Afschrikkers.
5. Visueel maken van oplopende spanning 1: gevoelsthermometer.
6. Visueel maken van oplopende spanning 2: spanningscirkel.
7. Motivatie volgens Deci & Ryan.

Voorbeelden van trainingen

1. Voorbeeld 1: Cursus Spreken Over Schuld.
2. Voorbeeld 2: Victim Awareness Programme.
3. Voorbeeld 3: Criminal Thinking.
4. Voorbeeld 4: Victim Impact.

Oefeningen om denkfouten op te sporen en uit te dagen²³

“Ik ben een slachtoffer”

Voorbeelden van deze denkfout:

- "Die vrouw, die is pas een crimineel. Ik moest de schade vergoeden en toen zei ze dat de ring die ik had gestolen 50 euro kostte, maar hij was niet meer dan 25 euro waard."
- "ik zou niet zo zijn als mijn vader geen dronkaard was."
- "Ik heb ingebroken omdat ik het geld nodig had. Dat valt te verwachten als je de werkloosheidsuitkeringen zo laag houdt. "

A. denk aan vrienden of buurtgenoten die het zwaar hadden, maar die kozen voor een delictvrij bestaan.

(schrijf 4 voorbeelden op.)

voornaam	Wat was zwaar?	Wat besloot hij of zij te doen?

B. wat zijn de excuses die je voor jezelf gebruikt? Schrijf er 6 op.

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.

(bedenk: life is NOT fair. Het is moeilijk. Sommige mensen hebben het zwaarder dan anderen. Maar je kunt altijd iemand vinden die het zwaarder heeft dan jij, en die besloot om er wat van te maken. Het is jouw KEUZE.)

²³ Gevonden op <http://criminalthinking.net/CT/default.aspx?page=products&prod=2194#sthash.32swHaHh.dpuf>

Balans: goed en slecht

Schrijf in elke kolom 15 voorbeelden.

Het goede dat ik heb gedaan

het kwaad dat ik heb aangericht

Bedenk:

Je bent met justitie in aanraking gekomen vanwege de rechter kolom.

Je bent meer dan dat: je hebt ook de linker kolom.

Welke kolom ga je langer maken?

"Ik heb er recht op"

Voorbeelden van deze denkfout:

"Ik zag die fiets, ik wilde hem, dus ik heb hem meegenomen."

"Ik kan daar niet komen, mijn moeder moet me maar brengen."

"je moet me even 5 euro lenen.."

1. Bedenk 5 momenten waarop je in het verleden je zin hebt doorgedreven.

a.

b.

c.

e.

2. Wiens rechten heb je daarmee geschonden?

3. Maak een 3 stappenplan om meer rekening met de ander te houden. Wees specifiek.

a.

b.

c.

Makkelijk te beïnvloeden

Voorbeelden:

- "I don't know man. Ik moet niet zo high worden."
- "Wow, geweldige film. Dat moet ik ook eens proberen."

1. Maak een lijst van 5 mensen die een negatieve invloed in je leven zijn of zijn geweest en leg uit hoe ze een negatieve invloed hebben.

- a. _____
- b. _____
- c. _____
- d. _____
- e. _____

2. Maak een lijst van 5 mensen die een positieve invloed op je hebben of zouden kunnen hebben en leg uit waar die invloed uit bestaat.

- a. _____
- b. _____
- c. _____
- d. _____
- e. _____

3. Maak een plan om negatieve invloeden te vervangen door positieve. Vraag 3 mensen om suggesties.

4. Wie heb je om suggesties gevraagd?

a. _____

b. _____

c. _____

Jezelf niet in de ander verplaatsen

Voorbeelden van deze denkfout:

- "hij zit in een psychiatrische inrichting, dan heeft ie toch tijd zat om mij even te bellen?."
- "ik heb geen cadeautje voor mijn moeder gekocht op moederdag, wat is daar dan zo erg aan? "
- "die reclasseringswerker stelt alleen maar vragen, die weet zeker zelf niks."

A. Pak twee mensen met wie je deze week hebt gesproken. Ga in hun schoenen staan. Doorloop de volgende stappen voor ieder van deze twee afzonderlijk.

1. Naam van de eerste persoon.: _____

2. Beschrijf de situatie waar jullie in zaten

3. Als jij hem zou zijn, hoe zou je je dan hebben gevoeld?

4. Welk effect had jij op hem?

1. Naam van de tweede person: _____

2. Beschrijf de situatie waar jullie in zaten

3. Als jij hem zou zijn, hoe zou je je dan hebben gevoeld?

4. Welk effect had jij op hem?

Afschrikkers: uitleg

Denkpatronen die je kunnen tegenhouden om delicten te plegen

Afschrikker 1: -- Stop en bedenk wat er voor jezelf mis kan gaan

- Denk, voordat je handelt, na over de onmiddellijke gevolgen
- bedenk: “wat brengt me in de problemen?”
- bedenk “iets stelen staat gelijk aan gevangenisstraf”
- bedenk: als iets mis kan gaan, dan gaat het ook mis.

Afschrikker 2 -- Stop en bedenk wie er gekwetst wordt

- denk na over alle problemen die soortgelijke acties jou en anderen hebben gebracht
- gebruik de nare gevoelens hierover als een motor om te veranderen
- denk over het hele plaatje van het olievlek effect

Afschrikker 3 -- Plan vooraf, denk vooraf, maak een andere keuze

- gebruik dit als je je herinnert hoe spannend sommige vroegere acties waren en dat je die spanning wel weer zou willen. Realiseer je dat deze gedachte gevaarlijk is. n.
- Probeer te voorspellen met wie, waar en onder welke omstandigheden je in de problemen zou kunnen komen. Maak een lijst van de verleidingen die er zijn. Ver mijd deze mensen en plaatsen en maak andere keuzes.

Afschrikker 4 -- gewetensonderzoek – dagelijks

- denk na, niet over de misdaad zelf, maar over dat dat gedrag niet deugt.
- denk na over de pijn die je anderen hebt berokkend.
- raadpleeg onmiddellijk je geweten als je denkt over onverantwoordelijk, crimineel gedrag.
- dit is een preventief middel

Afschrikker 4 – blijf niet hangen in foute keuzes

- vervang oude denkpatronen door nieuwe verantwoordelijke denkpatronen
- doe dit van tevoren en oefen het
- laat onverantwoordelijke gedachten snel achter.

Afschrikkers: opdracht

Beschrijf twee voorbeelden van je elke afschrikker hebt gebruikt (of bent vergeten te gebruiken) in jouw leven.

Afschrikker 1- stop en bedenk wat er voor jezelf mis kan gaan.

Voorbeeld 1:

Voorbeeld 2:

Afschrikker 2- Stop en bedenk wie er gekwetst wordt.

Voorbeeld 1:

Voorbeeld 2:

Afschrikker 3- Plan van tevoren, denk van tevoren, maak een andere keuze.

Voorbeeld 1:

Voorbeeld 2:

Afschrikker 4- Onderzoek je geweten.

Voorbeeld 1:

Voorbeeld 2:

Afschrikker 5- Blijf niet hangen in foute keuzes.

Voorbeeld 1:

Voorbeeld 2:

Visueel maken van oplopende spanning 1: gevoelsthermometer.²⁴

Hoe te gebruiken (zie: steunpuntjeugdhulp.be/osbj)

Doel

Het herkennen en benoemen van escalerende gevoelens. Het moment vinden waarop iemand zichzelf nog net in de hand heeft en nog kan reflecteren over het voorkomen van een escalatie.

Leg uit dat een gevoel niet plots ontstaat maar wordt opgebouwd

Maak samen een thermometer

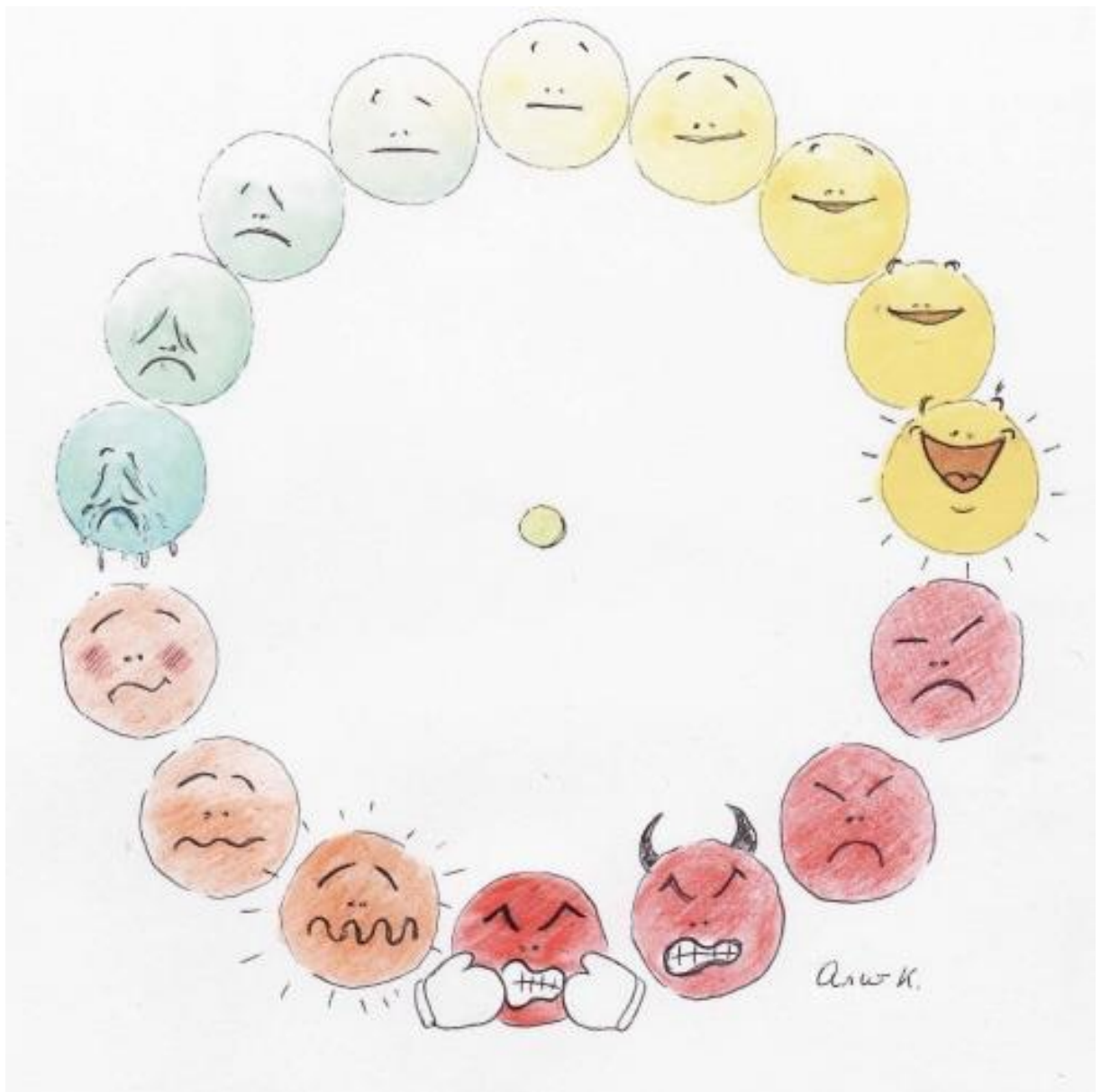
Stel vast waar het omslagpunt ligt, waar de client de controle dreigt te verliezen

Inventariseer wat je kunt doen om de controle te houden

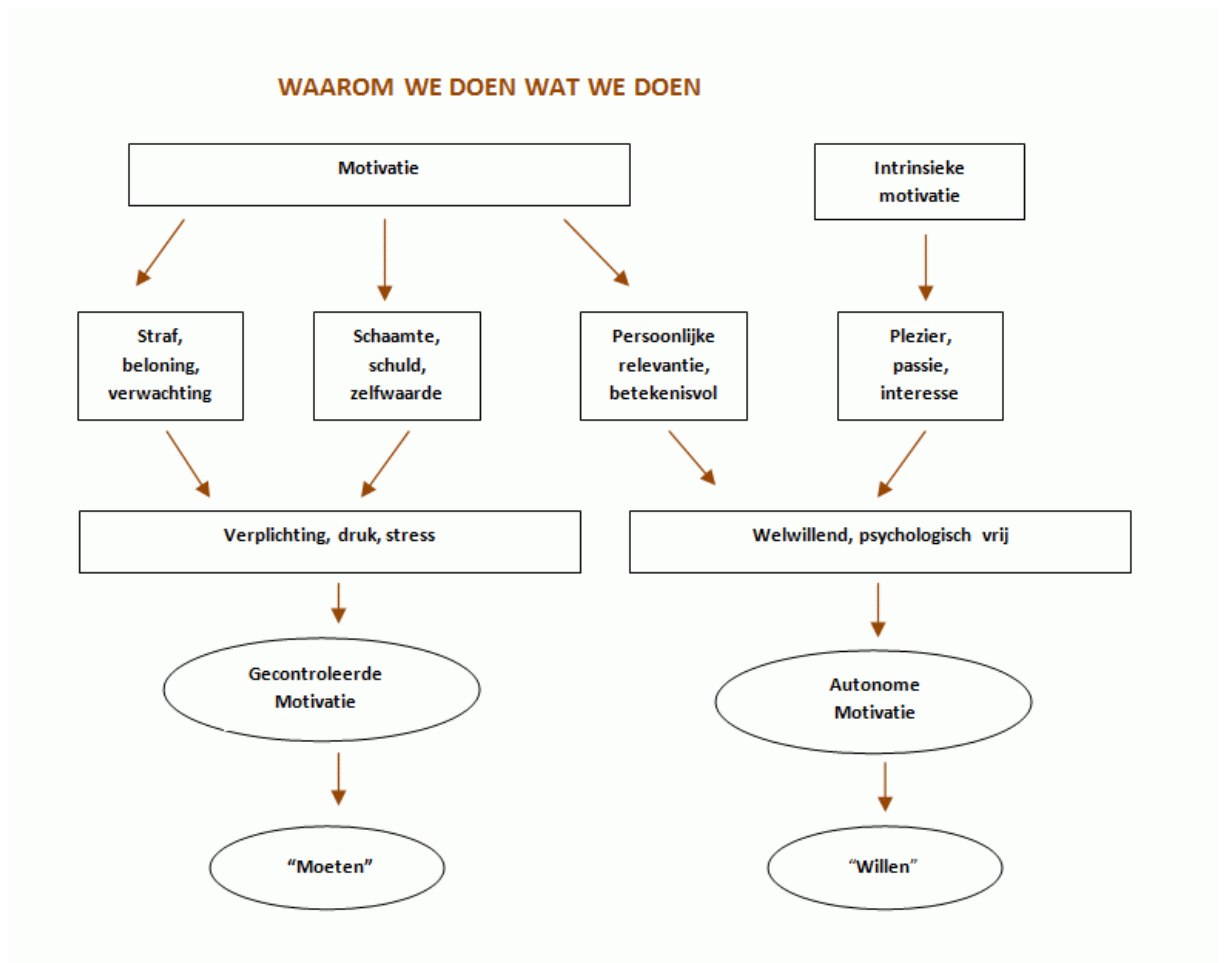
Schrijf dit op een 'hulpkaart'

²⁴ Gevonden op: <http://www.scribd.com/doc/69436147/gevoelsthermometer>

Visueel maken van oplopende spanning 2: spanningscirkel.²⁵

²⁵ Gevonden op: <http://www.scribd.com/doc/69436147/gevoelsthermometer>

7. Voorbeelden van trainingen

Deze voorbeelden zijn opgenomen ter inspiratie. Dit is niet bedoeld als een uitputtend overzicht van bestaande trainingen.

Voorbeeld 1: Cursus Spreken Over Schuld.²⁶

Algemeen

Qua thematiek is de cursus verdeeld in twee delen: sessie 1 en 2 gaan over het incident, sessie 3, 4 en 5 over het herstel. De cursus wordt afgesloten met sessie 6 waarin de deelnemers aan een aantal gasten hun bijdragen tonen en een certificaat uitgereikt krijgen. Er is dus sprake van een zekere opbouw in de volgorde van de onderwerpen met als einddoel een sessie waarin de deelnemers door middel van een eigen bijdrage laten zien op welke wijze zij de gevolgen van hun misdrijf in de richting van slachtoffer en samenleving zouden willen goedmaken.

Werkwijze

In iedere sessie wordt een onderwerp behandeld, waarna het in kleine groepjes besproken wordt. De deelnemers worden in de gelegenheid gesteld om in hun eigen tijd na iedere sessie met behulp van speciaal daarvoor ontwikkelde werkbladen over het desbetreffende onderwerp na te denken en dit in hun eigen woorden weer te geven. Aan het begin van iedere sessie is tijd gereserveerd om plenair of in kleine groepen de werkbladen door te nemen. Op deze wijze worden opgedane kennis en ervaring verdiept en aangescherpt.

Middelen

In de cursus wordt gebruik gemaakt van powerpointpresentaties, het verhaal van Zacheüs en een aantal videofragmenten uit relevante TV-programma's waarin daders en/of slachtoffers vertellen over hun ervaringen met een misdrijf, de gevolgen en het eventuele herstel. In sessie 3 wordt een slachtoffer van een delict in persoon geïntroduceerd, waarbij hij of zij vertelt welke invloed dit delict heeft gehad.

Verder doen we een aantal activiteiten, waarmee de deelnemers worden uitgedaagd om zich de thematiek eigen te maken, zoals een debat en een rollenspel.

Sessie 1: slachtoffers en daders aan het woord

In deze sessie wordt de cursus met behulp van een powerpointpresentatie geïntroduceerd. Daarna wordt, op basis van een videofragment van een kluisroof en het verhaal van Zacheüs, nagedacht en gesproken over ouderschap en slachtofferschap.

²⁶ In: Wolthuis, A. en Vandenbroucke, M. (2009). Schade herstellen tijdens jeugddetentie. Een evaluatieonderzoek naar herstelgericht werken in forensisch centrum Teylingereind. WODC. Bijlage, p. 110,111.

Sessie 2: verantwoordelijkheid nemen en bekennen

In deze sessie wordt nagedacht en gesproken over het belang, de invloed en de mogelijke gevolgen van het nemen van verantwoordelijkheid voor dader, slachtoffer en samenleving. Het nemen van verantwoordelijkheid en bekennen vormt de belangrijkste basis voor een mogelijk herstel van de gevolgen van een misdrijf in de toekomst. We gebruiken een video van The Simpsons en doen ook een rollenspel.

Sessie 3: verzoening en vergeving

Deze sessie vormt het omslagpunt in de cursus. Vanaf deze sessie wordt naar het einde van de cursus toegewerkt waarin de deelnemers worden gestimuleerd om na te denken over daadwerkelijke activiteiten met betrekking tot het uitdrukken van hun gevoelens ten opzichte van slachtoffer en samenleving.

In deze sessie wordt een slachtoffer in persoon geïntroduceerd, waarin deze over de gevolgen van het delict vertelt. Hierna krijgen de deelnemers de gelegenheid om daarop te reageren.

Het thema verzoening zal worden ingeleid door een videofragment waarin de ontmoeting tussen een dader en de dochter van het slachtoffer wordt getoond. Het thema vergeving wordt ingeleid door een videofragment waarin een dader en zijn slachtoffer vertellen wat vergeving voor hen en hun omgeving heeft gedaan.

Sessie 4: vergeving (vervolg) en introductie de volgende stap zetten

Het thema vergeving wordt in deze sessie afgesloten met behulp van een videofragment. Na de pauze wordt begonnen met de voorbereiding van de activiteiten in sessie 6. Middels een videofragment van een dader die een excuusbrief aan zijn vader schrijft wordt dit onderwerp ingeleid.

Sessie 5: de volgende stap zetten

Sessie 5 is een creatieve sessie. De nadruk in deze sessie ligt op het vormgeven aan een daad van herstel, waarin gevoelens richting het slachtoffer en samenleving getoond worden. We spelen met de cursusgroep het Herstelkwartet.

Sessie 6: daad van herstel

Deze sessie is bedoeld als afsluiting van de cursus waarin iedere deelnemer de gelegenheid krijgt om voor een aantal 'gasten' zijn bijdrage te tonen als een symbolische daad van herstel in de richting van slachtoffer en samenleving. Als afsluiting ontvangt iedere deelnemer een certificaat van

Gevangenzorg Nederland.²⁷ Tevens wordt deze sessie gebruikt om met de deelnemers aan de hand van een evaluatieformulier de cursus te evalueren.

²⁷ (Document Gevangenzorg Nederland) Esther Klaassen Coördinator herstelrechtprogramma's
Gevangenzorg Nederland www.gevangenzorg.nl

Voorbeeld 2: Victim Awareness Programme.²⁸

TOWARDS RESTORATION (VICTIM AWARENESS PROGRAMMES FOR ADULT OFFENDERS IN SOUTH AUSTRALIA)

The programme is made up of six sessions. Building on existing knowledge of the offender population the model was designed to use a combination of theoretical input, discussion, role play and visual display. The sessions are constructed as follows.

Programme Content

Session One

Herein, the purpose is four fold. These are: motivating offenders to cease offending, exploring the relationship between victim awareness and non-offending, deconstructing the term 'victim' and emphasizing the taking of responsibility.

The session begins with facilitating a discussion about the positives and negatives (for group members) of offending. This is designed to encourage reflection on offending behaviour and the motivation for it. Although not its principal purpose, this section often provides an opportunity to critically challenge the reality of the 'benefits' of a person's offending behaviour.

Later, the session involves a discussion of the term victim. Categories of victims are identified. These include primary and secondary (Claassen 1995), and indirect or hidden (Karmen 1990). Next a dramatic portrayal of an offence in progress (using a film segment) is presented and participants are encouraged to identify and discuss the incident in terms of what the victims of the behaviour might feel at the time and later. This exercise promotes both reflection on others' feelings and the effect on victims being more extensive than what happens at the time.

The last part of this session is used to encourage participants to identify when they have been a victim of someone else's behaviour towards them. This is a somewhat controversial inclusion in the programme. Many contemporary empathy programmes (eg, in the treatment of sex offenders) forbid absolutely any attempt by group members to focus on themselves as victims. However the reasons for its inclusion is essentially strategic. It is a feature of the correction's population that they see *themselves* as victims and their response to being asked to consider others is hostile, usually aggressively so. This could be broken down but would require more time than a six session programme allows. More importantly though, this exploration of how they as victims felt and thought about the act of another, is used powerfully as a challenge when they subsequently seek to deny or minimise the affect of their own behaviour. A 'homework' session extends their opportunity to consider this.

²⁸ David Thompson, Department for Correctional Services, SA
http://www.aic.gov.au/media_library/conferences/rvc/thompson.pdf

Session Two

In session two, victim identification is taken a stage further as members are asked to reflect on when someone significant to them, usually a partner, has been harmed. Using the three categories of victims they are again assisted to consider what their partners (the victims) felt, what were the short and longer-term effects on them, and importantly what they, as relatives, think about the perpetrator and what they think the perpetrator felt.

In a later part of session two a video is used where real victims speak of the offence that happened to them. The video includes some re-creation of events and what the medium and longer-term effects have been for victims. It is at this point, when the group members are aroused in often aggressive denial of the genuineness of the real victims' claims, that the previously recorded material about the genuineness of how the offenders and their families have been affected, is used to good effect.

As homework, members are given the task of thinking about and recording who, other than the victims, have been affected by their criminal behaviour. At this stage of the group their responses are often limited to themselves or their own family, though occasionally some surprising comments have been noticed which could indicate new learning.

Session Three

Session three shifts somewhat from the focus on victims and focuses on notions of choice in decision making. Participants are taken on a journey of exploratory discussion to demonstrate offending decision making cycles, and then through alternative pro-social cycles of decision making.

Session Four

In session four, the themes of taking responsibility for behaviour are explored further. The key concepts of denial, justification and taking responsibility are introduced. A video of the commercial film 'Dead Man Walking' is shown (after a brief discussion on the difference between 'just watching' and critically assessing what is being shown). This film dramatically portrays and interprets denial, justification, rationalisation and ultimately responsibility in vivid and powerful scenes.

The choice of this movie is not without debate. The offence portrayed is murder and some argue that group participants may use this to avoid generalising its message to their own behaviour. Also, the focus on capital punishment can cause a loss of relevance to an Australian audience, or seize audience attention. These limitations are acknowledged. However, the film consistently resonates with examples of the issues about which the programme is designed to stimulate discussion. It is a powerful learning tool for achieving these aims and for this reason it remains the preferred option, at least until an alternative that encompasses this session's requirements can be found.

Group homework directs extended thinking on the above themes.

Session Five

Session five is the cornerstone on which the Victim Awareness Programme is based. In this session, group members have to complete a Victim Impact Statement for their own offence. This is a non-negotiable requirement. The standard South Australian form, completed by Police and tendered in Court, is used. (Co-incidentally, this exercise highlights an essential shortcoming of the document, i.e. its focus on financial loss rather than other impacts of offending). This is a powerful tool and an effective vehicle for demonstrating whether or not any learning has taken place for members of the group.

Session Six

The last session of the programme focuses on the concept of restorative justice. A senior representative from the SA Victims Support Service attends and discusses victims' issues. Perhaps surprisingly, group members seem to accept the somewhat confronting statements made. The last part of this session involves the development of a personal restitution strategy.

Many participants at this stage want to meet their victim and formally apologise. This leads to a discussion about alternatives to this approach since contact in any form may not always be the wish of the victim.

The offenders are sometimes encouraged to consider some form of 'symbolic restitution' (Harris, 1979). This could include, eg, writing a more general letter to a victims' organisation. Every effort is made to have participants reflect that perhaps the most powerful statement about responsibility is a genuine and believable commitment to not reoffending.

Voorbeeld 3: Criminal Thinking²⁹

Group session 1: Ripple Effect Practice

Goal:

1. To understand the group purpose
2. To learn how the ripple effect works

Tools:

Chalk/Grease Board, Group Description [T-1](#), Crime Creed [T-2](#), Owning Your Program [T-4](#), Code of Conduct [T-5](#)

Handouts:

The Ripple Effect [H-1](#), The Ripple Effect Practice Chart [H-2](#)

+++++

1. Read the Code of Conduct, Group Description and Owning Your Program tools.
2. Ask the group, *"Why do you think this group is being offered"* and/or *"What do you think is the purpose of this group?"* Write their answers on the board. Also ask group members to take notes on what is being written on the board. Encourage all responses.
3. Next, ask the group *"How do you think this type of group will be helpful?"* Write their answers on the board.
4. Hand out The Ripple Effect sheets to each group member.
5. Explain to the group how a stone thrown in a pond creates a ripple effect long after the stone reaches the bottom. Ask the group *"Can anyone give me an example of a ripple effect from a person's action?"* Encourage positive and negative examples.
6. Draw a Ripple Effect Triangle on the board and in the top space write 'battery'. Ask the group *"What is the effect of battery on the victim?"* Include physical, emotional, financial and psychological effects. Then ask *"What is the effect of battery on the victimizer?"* Include physical, emotional, financial and psychological effects. Continue this process until the victim's family, community and friends and criminal's family are discussed.

State to the group that *"most people do not think of the harm they cause when using drugs or committing crimes. When you involve yourself in the process of understanding the experience of your victims, you will be better able to deter yourself from new crimes and drug usage."*

²⁹ Zie verder: Criminal Thinking Therapy Resource website
<http://criminalthinking.net/CT/about.ashx#sthash.p1nbs1Ed.dpuf>

ASSIGNMENT

1. Pass out The Ripple Effect Practice Chart and ask clients to write out the ripple effect of their last drug usage, battery or crime.

Group session 2: Ripple Effect Switch

Goal:

To begin discovering the “ripple effect” of crime and/or drug use on oneself and others

Tools:

Chalk/Grease Board, Group Description [T-1](#), Crime Creed [T-2](#), Serenity Prayer [T-3](#)

Handouts:

Plain paper, The Ripple Effect Practice Chart [H-2](#)

+++++

1. Read the Group Description or Read the Crime Creed; collect assignments from previous group.

2. Hand out plain paper. Ask clients *"Write your name on the paper. Then, write down three crimes you have committed on the paper."*

3. After everyone has finished writing, ask them to *"pass the papers two people to the left."*

4. With the new piece of paper in their hands, ask them to *"pick one of the three crimes listed and write a Ripple Effect Chart on the crime."* Pass out The Ripple Effect Practice Sheet for the clients to write on.

5. When everyone is finished ask them to hand the chart back to the original person so that they can assess the accuracy of the chart. Ask all clients to write a percentage at the top of the chart. 100% means the chart is completely accurate. 0% means nothing on the chart, except for the crime, is accurate.

6. Ask the clients to call out their name and the percentage as you write the information on the board.

7. State that everyone who believed the chart to be less than 75% accurate should rewrite the chart on the same crime themselves. Ask all clients who stated that the chart was more

than 75% accurate to write five more ways they victimized others as a result of the crime listed.

Groups session 6: Reverse Ripple Effect

Goal:

To understand the positive effect of doing something responsible.

Tools:

Chalk/Grease Board, Group Description [T-1](#)

Handouts:

The Ripple Effect Practice Chart [H-2](#)

+++++

1. Read the Group Description.
2. Review assignment from previous group. Ask volunteers to recite five tactics from memory.
3. Handout the Ripple Effect Practice Chart H-2. Explain to the group that, *"ripple effects come in two forms: positive and negative. Negative ripple effects are the focus of this group because they have caused others and ourselves the most problems in life. However, positive ripple effects are the reason we continue to live responsibly."*
4. Ask one group member to *"name one negative behavior that has caused a negative ripple effect in your life."* Then ask, *"What is one responsible alternative you could have chosen."* Write the answers on the board. Continue this process until all group members have had the opportunity to disclose.
5. Ask the group to write down their responsible alternative on the Ripple Effect Practice Chart in the top problem/situation triangle.
6. Ask for a volunteer to finish their positive Ripple Effect Chart on the board. Make sure they describe the positive emotional, psychological, physical and financial effects of the responsible alternative for each group of individuals on the chart. Continue this process with other group members as time permits.
7. In closing, write on the board, "WHAT HAPPENS TO YOU MATTERS TO ME!" Recite the statement to the person on your left as you take hold of their hand. Ask that person to continue the process until the entire group has been included.

ASSIGNMENT

1. Ask group members who did not go to the board to finish their positive Ripple Effect Chart individually.

Group session 7: Victim Role Play

Goal:

To begin empathizing for victims of our abuse and to build self'-disgust.

Tools:

Chalk/Grease Board, Group Description [T-1](#), Crime Creed [T-2](#), Owning Your Program [T-4](#)

Handouts:

Victim Role Play Assignment [H-9](#)

+++++

1. Read the Group Description and Owning Your Program tools.
2. Review assignment from previous group. Have group members explain their positive Ripple Effect Charts.
3. Discuss with the group that you will need three volunteers after you explain the process of today's lesson. State, "*a volunteer will sit in the middle of the group circle (or in front of the class) and describe a situation where he victimized someone close to him (a friend or family member.) The volunteer will explain the details of the situation including the following things.*"

Write on the board:

- a. How did you harm them?
- b. Who was involved?
- c. What was said?
- d. How did it end?

Explain that, "*the rest of the group will be taking notes on the details of the situation as explained by the volunteer. Then, the other two volunteers will act out the situation that the first person described. One will play the role of the victim and the other will play the client (victimizer).*" Ask the group if they have any questions and then begin the process.

In short:

1. Volunteer describes situation
2. Group takes notes
3. Two different volunteers role play situation
4. Group processes situation
5. After the role play is finished ask the group members to describe their thoughts and feelings while playing the different roles. Also ask the first volunteer what he learned from this situation.
6. If time permits return to step #3 and continue the process with new clients.

Voorbeeld 4: Victim Impact.³⁰

Er is een training “Victim Impact”, met 13 uitgewerkte bijeenkomsten over wat een bepaald delict kan betekenen voor het slachtoffer. 10 soorten delicten worden besproken (in even zoveel bijeenkomsten), met video’s en werkbladen. 2 bijeenkomsten vooraf met meer algemene onderwerpen, laatste bijeenkomst over ‘making amends’ Te vinden op Facilitator manual in twee delen en een participant workbook.

³⁰ The Office for Victims of Crime Training and Technical Assistance Center is a component of the Office for Victims of Crime, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice
https://www.ovcttac.gov/VictimImpact/presenters_toolbox.cfm

8. Literatuur

Andrews, D.A. & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct*. New Providence, LexisNexis Group.

Baumeister, R.F., Stillwell, A.M. & Heatherton, T.F. 1994. Guilt: An interpersonal approach. *Psychological Bulletin* 1994 Mar;115(2):243-67.

Bolivar, D. (2010). Conceptualizing victims' 'restoration' in restorative justice. *International Review of Victimology*, 237-265.

Boszormenyi-Nagy, I., & Krasner, B., (1994) *Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie*. Haarlem: de Toorts.

CEP Statement on Probation Values and Principles, gepubliceerd 7 oktober 2010. http://cep-probation.org/default.asp?page_id=65&news_item=308 [geraadpleegd op 19 november 2013].

Crawford, A. & Enterkin, J. (2000). The Probation Service, victims of crime and the release of prisoners. *Criminal Justice Matters*, 39:1, 30-31, DOI: 10.1080/09627250008552845.

Dam, A. van, Tilburg, C. van, Steenkist, P. & Buisman, M. (2008). *Niet meer door het lint*. Houten: Bohn, Staleu van Loghem.

Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits. Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, Vol 11 no. 4, 227-268.

Garsse, L. van (2012). Dader en herstel. Tussen plicht, behoefte en capaciteit. In *Weijers, I. Slachtoffer-dadergesprekken in de schaduw van het strafproces*. Den Haag: Boom/Lemma.

Herman, J.L. (2002). *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld – van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Hosser, D., Windzio, M. & Greve, W. (2008). Guilt and shame as predictors of recidivism: a longitudinal study with young Prisoners. *Criminal Justice and behaviour* 35 138-152.

Kalmthout, A.M. van, & Durnescu, I. (Eds) (2008) *Probation in Europe*. Nijmegen, The Netherlands. Wolf Legal Publishers/CEP.

Ketenwerkgroep slachtoffers en tenuitvoerlegging (2012) *Evenwicht, naar een weging van belangen van slachtoffers in de fase van tenuitvoerlegging van straffen en maatregelen*.

Koenraadt, F. en Kool, R. (2013). Een herstelgerichte benadering van delinquenten met een psychische stoornis. *Proces* 92 no. 5 p. 304-314.

Krechtig, L. en Donker, A. (2013) *welke moraal dragen reclasseringswerkers uit? Onderzoeksrapportage voor het Leger des Heils*. Utrecht, kenniscentrum sociale innovatie HU.

Maruna, S. (2004). Desistance from crime and explanatory style. *Journal of contemporary criminal justice*, Vol 28 (2) p. 184-200.

Maruna, S. (2006). *Making good. How ex-convicts reform en rebuild their lives*. Washington D.C.: American Psychological Association.

McNeill, F. & Whyte, B. (2008). *Reducing Reoffending. Social work and community justice in Scotland*. Cullumpton: Willan Publishing.

Menger, A., Krechtig, L & Bosker, J. (2013). *Werken in gedwongen kader. Methodiek voor Forensisch Sociale Professionals*. Amsterdam: SWP.

Nationale Ombudsman (2012). *Spelregels voor het omgaan met slachtoffers Hoe gaat de overheid in het strafproces behoorlijk om met slachtoffers van geweldsmisdrijven?* Den Haag: Nationale Ombudsman 2012/200.

Pemberton, A. (2012). Slachtoffer-dader gesprekken: een victimologisch perspectief. In *Weijers, I. Slachtoffer-dadergesprekken in de schaduw van het strafproces*. Den Haag: Boom/Lemma.

Prein, H. (2012). Slachtoffer-dadergesprekken en mediation. In: *Weijers, I. Slachtoffer-dadergesprekken in de schaduw van het strafproces*. Den Haag: Boom/Lemma.

Raaijmakers, A. & Wieland, M. (2013). De positie van het slachtoffer in de behandeling. Van der Helm, P., Kröger, U., Schaftenaar, P. & Van Vliet, J.A. (red.). *Leefklimaat in de klinische forensische zorg*. Amsterdam: SWP.

Ruiter, C. de (2009) *B-SAFER*.

Shapland, S., Atkinson, A., Atkinson, H., Dignan, J., Edwards, L., Hibbert, J., et al. (2008). *Does restorative Justice affect reconviction? The fourth report from the evaluation of three schemes*. Sheffield: Centre for Criminological Research University of Sheffield.

Thompson, D. (1999). Towards restoration, victim awareness programmes for adult offenders in South-Australia. Congrespaper.

http://www.aic.gov.au/media_library/conferences/rvc/thompson.pdf

Geraadpleegd 23 nov. 2013.

Tilburg, C. van & Dam, N. van (2013). Ook al heb ik angst, ik ben voor niemand bang. De behandeling van trauma in het kader van een agressiebehandeling. *Directieve therapie 33 (1)* 31-50.

Weijers, I. (2012). *Slachtoffer-dadergesprekken in de schaduw van het strafproces*. Den Haag: Boom/Lemma.

Winkel, F.W. (2007). *Post traumatic anger: Missing link in the wheel of misfortune*. Lecture delivered on the official acceptance of the Intervict office of professor of Psychological Victimology at Tilburg University, October 17, 2007.